

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

О. Й. Максимів

ВСТУП ДО ФОНЕТИКИ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПЕРСЬКОЇ МОВИ

Матеріали до практичного курсу

Львів
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2007

Рекомендовано до друку
кафедрою сходознавства
Протокол № 9 від 01.03.2006

Редактор М. М. Мартиняк
Комп'ютерне верстання Н. М. Лобач

ВСТУП ДО ФОНЕТИКИ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПЕРСЬКОЇ МОВИ

Матеріали до практичного курсу

Підп. до друку 2007. Формат 60x84/16. Папір друк.
Друк на різогр. Умовн. друк. арк. 2,9. Обл.-вид. арк. 3,0.
Тираж прим. Зам.

Видавничий центр Львівського національного університету
імені Івана Франка. 79000, Львів, вул. П. Дорошенка, 41.

ПЕРЕДМОВА

У посібнику розглянуто питання фонетики сучасної перської мови в межах програми практичного навчального курсу “Перська мова”. Завдання курсу – засвоєння теоретичних відомостей та вироблення практичних умінь і навичок; розвиток мовленнєвої і мовної компетенції. Мовець повинен уміти користуватись засобами мовної системи у мовленнєвій діяльності. Базою для засвоєння системи мови є її фонетична система, адже одна з передумов володіння мовою – це вміння правильно вимовляти звуки мови. Практичному відпрацюванню звуків має передувати пояснення артикуляції та відпрацювання вимови кожного звука. А перед тим необхідно пояснити студентам положення язика і губ, назвати головні опорні моменти, які сприяють правильній вимові, бо лише розуміння артикуляції звука полегшує та пришвидшує процес його вимови.

Наша мета – ознайомити студентів з артикуляцією звуків, а також з головними фонетичними законами і підготувати їх до читання текстів на заняттях з граматики і лексики; допомогти засвоїти правильну вимову всіх звуків перської мови, словесний наголос, звуко-буквені та букво-звукові відповідники; підготувати студентів до засвоєння матеріалу теоретичного курсу перської мови; спрямувати студентів на самостійну роботу з ґрунтовного засвоєння головних теоретичних відомостей з фонетики та практичного оволодіння мовними явищами.

Матеріали призначені для україномовних студентів, які вивчають перську мову на початковому рівні. В них описано звукову систему сучасної перської мови та поєднання звуків у мовленнєвому потоці, зміни звуків і їхнє звучання залежно від позиції, з’ясовано співвідношення звуків і літер, які вони позначають. Українська мова є посередником у вивченні перської. Окремими матеріалами можна скористатися і для викладання української мови персомовним студентам.

СЛОВНИК ФОНЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Звук (صدا) – це членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів; відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію.

Голосний звук (واکه) – це звук мови, що утворюється під час вільного проходження повітряного струменя через ротову порожнину. Залежно від положення спинки язика в горизонтальному напрямку щодо піднебіння розрізняють: голосні переднього, середнього і заднього ряду. За ступенем піднесення язика (рух по вертикалі) виділяють голосні високого, середнього і низького підняття. Голосні можуть бути огубленими, якщо їх вимовляють з участю губ, і неогубленими, під час вимовляння яких губи нейтральні.

Дифтонг (واکه ی مرکب، ترکیب واکه ای) – це особливий тип звука, що є сполученням двох голосних (складотвірного й нескладотвірного) у межах одного складу.

Довгота (کشش) – кількість часу, який витрачають на вимову звука, тривалість його звучання. Довгота залежить від якості звука, його наголошеності чи ненаголошеності, а також від темпу мовлення.

Короткий голосний (واکه ی کوتاه) – звук, що має меншу тривалість порівняно з довгим голосним.

Довгий голосний (واکه ی کشیده) – звук, що має більшу довготу порівняно з нормально коротким за того ж темпу мовлення.

Огублений голосний (واکه ی لبی، گرد) – звук, в утворенні якого активну участь беруть губи, витягуючись уперед і змінюючи обсяг і форму ротової порожнини, що слугує резонатором під час творення звуків мови.

Підняття (ارتفاع زبان) – ступінь піднесення спинки язика до піднебіння під час творення голосних звуків, що зумовлює якість звуків і тому є однією з основ їхньої класифікації. За ступенем піднесення, тобто залежно від руху язика по вертикалі, розрізняють голосні високого, середнього і низького підняття.

Редукція (تعديل صوتی) – це послаблення артикуляції звука, що веде до зменшення сили, довготи чи зміни тембру звучання. Редукції зазнають насамперед ненаголошені голосні звуки.

Редукція кількісна (تعديل صوتی کمی) – зменшення довготи і сили звучання без зміни тембру звука. Наголошений голосний завжди має більшу довготу порівняно з ненаголошеним.

Редукція якісна (تعديل ظنین صوتی) – втрата чіткої артикуляції, тих чи інших ознак тембру.

Ряд (گستره) – положення язика під час творення голосних звуків за рухом у горизонтальному напрямі. Розрізняють голосні заднього (коли основна маса язика зосереджена у його задній частині й піднімається до заднього піднебіння, а великий резонатор утворюється в передній частині), середнього (коли середня частина язика піднімається до твердого піднебіння) та переднього (коли основна маса язика зосереджується в його середній і передній частинах і більше чи менше піднімається до твердого піднебіння, а в задній частині ротової порожнини виникає великий простір, що слугує резонатором) ряду.

Приголосний звук (همخوان، صامت) – це звук мови, основою якого є шуми (з більшою чи меншою домішкою музикального тону), що виникають унаслідок проходження повітряного струменя через перепону, яка утворюється в певному місці мовного апарата. Приголосні звуки класифікують: 1) за способом творення перешкоди: зімкнені; щілинні: а) серединні і б) бокові; африкати та дрижачі; 2) за місцем творення приголосні поділяють на губні; язикові: а) передньоязикові, б) середньоязикові, в) задньоязикові; язичкові; горлові та гортанні; 3) за наявністю голосу і шуму – на сонорні і шумні: а) дзвінки і б) глухі; 4) за наявністю чи відсутністю додаткової артикуляції приголосні в українській мові поділяють на тверді та м'які.

Африката (همخوان انفجاری-سایشی), або зімкнено-щілинний приголосний, – це звук зі складною зімкнено-щілинною артикуляцією; під час його вимовляння в одному звукові зливаються елементи зімкненого і щілинного приголосного того самого місця творення. Перехід від зімкненої до щілинної вимови відбувається швидко й плавно.

Боковий приголосний (همخوان کناری), або латеральний, – звук, що утворюється внаслідок тертя повітряного струменя об бокові краї (або тільки один край) передньої частини язика під час зімкнен-

ня його з верхніми зубами чи альвеолами, а також середньої частини язика під час зімкнення її з твердим піднебінням.

Горловий приголосний (همخوان چاکنایی), або фарингальний, глотковий, – звук, що твориться в порожнині глотки внаслідок зближення кореня язика із задньою стінкою глотки або внаслідок скорочування м'язів її задньої стінки.

Глухий приголосний (همخوان بیواک) – це шумний звук, який вимовляють за допомогою одних тільки шумів, без участі голосу. Голосові зв'язки не напружені й не дрижать, а повітряний струмінь, проходячи через них, утворює тільки немuzичний шум.

Губний приголосний (همخوان لبی), або лабіальний, – звук, під час утворення якого головним артикуляційним органом є губи, що створюють перепону на шляху повітряного струменя. Розрізняють губно-губні та губно-зубні приголосні звуки.

Губно-губний приголосний (همخوان دولبی) – звук, що утворюється зближенням чи змиканням губ.

Губно-зубний приголосний (همخوان لب و دندانای) – щілинний звук, який утворюється зближенням нижньої губи з верхніми зубами.

Дзвінкий приголосний (همخوان واکدار) – шумний звук, який артикулюється з коливанням голосових зв'язок, що зумовлює утворення голосу. Дзвінкий приголосний звук має трохи слабшу артикуляцію, ніж відповідний глухий.

Дрижачий приголосний (همخوان لرزشی), або вібрент, – це сонорний звук, що утворюється внаслідок переривання повітряного струменя загненим догори кінчиком язика, що ритмічно вібрає і торкається задньої частини альвеол.

Зімкнений приголосний (همخوان انفجاری) – звук, творення якого відбувається під час зімкнення мовних органів на шляху прохдження повітряного струменя.

М'який приголосний (همخوان کامی) – звук, під час вимовляння якого до основної артикуляції додається палаталізація – додаткове підняття середньої частини язика до твердого піднебіння.

Носовий приголосний (همخوان غنه ای، خیشومی) – звук, під час утворення якого голосова щілина звужена, напружені голосові зв'язки під тиском виштовхуваного повітря ритмічно коливаються, внаслідок чого створюється голос. Після виходу з гортані значна

частина повітря проходить через носову порожнину, оскільки м'яке піднебіння опущене.

Проривний приголосний (همخوان انفجاری), або вибуховий, – це зімкнений звук, під час вимовляння якого струмінь повітря проривається крізь зімкнення мовних органів.

Сонорний звук (همخوان روان) – приголосний звук, під час утворення якого голос переважає над шумом. Сонорні поділяють на плавні й носові. Під час творення плавних сонорних звуків повітряний струмінь виходить через ротову порожнину, а під час творення носових – через носову порожнину, внаслідок чого звук набуває специфічного відтінку. Отже, сонорним властиві ознаки як голосних, так і приголосних звуків. З акустичного погляду сонорні наближаються до голосних: у них голос переважає над шумом, а з анатоמו-фізіологічного погляду вони мають усі ознаки дзвінких приголосних.

Язичковий приголосний (همخوان ملازی), або увулярний, – звук, під час утворення якого активним органом є язичок (продовження м'якого піднебіння); утворюється за допомогою зімкнення чи зближення м'якого піднебіння та язичка із задньою спинкою язика.

Шумний приголосний (همخوان انفجاری) – звук, під час творення якого шум становить усю його звукову якість, як у глухих приголосних, або має перевагу над голосом, у поєднанні з яким становить єдиний звук. За наявності чи відсутності голосу шумні приголосні поділяють на глухі, у яких голосу немає, і дзвінкі, у яких шум переважає над голосом. До шумних належать усі приголосні звуки, крім сонорних, оскільки в сонорних голос переважає над шумом.

Щілинний приголосний (همخوان سایشی), або фрикативний, спірант – це звук, який утворюється тертям повітряного струменя об стінки щілини, яка утворена зближенням мовних органів.

Позиція (جایگاه) – звукове оточення фонем, що створює відповідні умови для її вимовляння, положення фонем щодо інших фонем і місця наголосу в слові. Розрізняють сильну і слабку позицію. У сильній позиції протиставляється найбільша кількість фонем і, відповідно, найбільше диференціюються звукові види словоформ. Тут фонема є в основному звучанні та вияві. Для голосних фонем це позиція під наголосом, для приголосних – положення

перед голосними. У слабкій позиції розрізняють менше фонем, ніж у сильній, і, відповідно, менше розрізняють звукові види словоформ. Тут фонемі виступають у своїх варіантах, окремі з них змінюють якість і збігаються з іншими фонемами. Для голосних фонем це ненаголошена позиція, для приголосних це, наприклад, позиція дзвінких приголосних у кінці слова і перед глухими.

Склад (هجاء) – це фонетична одиниця мовлення, відрізок звукового потоку, що утворюється одним поштовхом повітряного струменя. Склад утворюється як з одного, так і з кількох звуків.

Відкритий склад (هجاء باز) – склад, що закінчується голосним (складотвірним) звуком.

Закритий склад (هجاء بسته) – склад, який закінчується на приголосний.

Наголос (تكیه) – виділення складу в слові або слова в реченні властивими для певної мови фонетичними засобами (посилення голосу, підвищення тону в поєднанні зі збільшенням тривалості звучання). Залежно від того, якими засобами виділяють ту чи іншу одиницю звучання, наголос може бути силовим (динамічним, експіраторним або видиховим); музичним (тонічним або мелодійним), що виділяє склад чи слово висотою звучання; змішаним, або музично-силовим; кількісним (довготним, квантативним), що виділяє склад тривалістю звучання.

Транслітерація (حرفنویسی، نویسه گردانی) – передавання тексту й окремих слів, які записані однією графічною системою, засобами іншої графічної системи, тобто передавання однієї писемності літерами іншої. Транслітерація обов'язково враховує звучання слова у відповідній мові.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИМОВА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ-МОНОФТОНГІВ

Головні відмінності між голосними звуками перської та української мов:

1) у системі перських голосних є шість монофтонгів і два несправжні (спадні) дифтонги; в українській мові є лише шість монофтонгів і немає дифтонгів;

2) порівняно з українською мовою у перській більше огублених голосних; українським огубленим [o] і [y] протиставлені перські огублені голосні [o], [u] і [ā];

3) голосні перської мови поділяють на історично довгі ([i], [u], [ā]) та історично короткі ([a], [o], [e]); такого поділу в українській мові немає;

4) перські голосні звуки напруженіші та яскравіші, на відміну від аналогічних голосних української мови, які є такими лише в наголошених позиціях. Деякі голосні мають певну схожість з аналогічними українськими звуками – [i], [o], [u].

Артикуляційна характеристика перських монофтонгів, як і українських голосних звуків, ґрунтується на трьох ознаках:

- а) ряд (передній, середній, задній);
- б) ступінь підняття язика;
- в) участь губ.

Перські голосні звуки характеризують якісно (за тембром) і кількісно (за довготою звучання). Експериментально підтверджено безпідставність поділу голосних на “довгі” та “короткі”, який був релевантним для середньоперської мови, а нині лише відображає минулий стан перського вокалізму, семантично нерелевантний і втратив значущість. Згідно з дослідженнями, довгота і короткість перських голосних залежать від їх оточення і позиції в слові. За довготою звучання “короткий” може зрівнятися з “довгим” і в певних випадках навіть звучати довше. Кількісна відмінність між історично довгими та короткими голосними найчіткіша у відкритому ненаголошеному складі: в такій позиції “короткі” голосні дуже скорочуються, а “довгі” зберігають довготу. У решті позицій, особливо під наголосом, відмінність у довготі звучання стирається, а деякі “короткі”, на які падає фразовий наголос, можуть

звучати протяжніше, ніж ненаголошені “довгі”. У сучасній перській мові вокальні звуки якісно протиставлені, тобто вони можуть змінюватися за тембром і переходити в інший звук. Зміни такого типу простежуються лише у “коротких” голосних (перехід [a] в [e]: *آید natiyāyad* → *nemiyāyad* він не приходить, [e] в [i]: *زیاد zeyād* → *ziyād* багато), проте вони відсутні в розряді “довгих” голосних, які в усіх випадках звучать чітко, напружено, стійко, без якісної редукції, тобто без змін за тембром. Тому ми говоримо не стільки про довготу та короткість перських голосних, скільки про їх стійкість та нестійкість. У деяких (навіть часто вживаних) словах є чергування нестійких голосних: *کشیدن k'ešidan, k'ašidan* тягнути, *شکر šak'ar', šek'ar'* цукор-нісок, *نمونه nemune, natune, potune* зразок, *приклад*.

У перській мові розрізняють три ряди (тоді як в українській два – немає середнього): передній ([i], [e], в українській мові – [i], [u], [e]), середній ([a]), задній ([ā], [u], [o], в українській – [y], [o], [a]). У межах кожного ряду простежено два ступені підняття спинки язика (в українській мові три – плюс низький для звука [a]): верхній (високий) ([i], [u], [e], в українській мові – [i], [u], [y]), де [i], [u] – найбільш верхні щодо менш верхнього [e]; середній ([a], [ā], [o], в українській – [e], [o]).

Участь/неучасть губ дає змогу розділити перські (як і українські) голосні на огублені (в перській мові [ā], [u], [o] – в українській [y], [o]) та неогублені (в перській [i], [e], [a] – в українській [i], [u], [e], [a]).

Голосний звук [i]

Це стійкий неогублений голосний переднього ряду, високого підняття.

Звук дуже близький за звучанням до українського наголошеного [i] (напр.: *Ігор, пісня*). Його завжди вимовляють довго, незалежно від того, чи падає на нього наголос. Губи під час вимовлення [i] сильно розтягнені та напружені (українське [i] вимовляють за нейтрального положення губ), попередній приголосний, зазвичай, трохи (менше ніж в українській мові) пом'якшений. Артикуляційно різниться меншим порівняно з аналогічним українським звуком просуненням язика вперед і меншим підняттям язика по вертикалі: *دیوار divār* стіна (пор. укр. *дід*), *زیر zir* нижній (пор. укр. *зірка*).

Голосний [i] після [š] і [ž] залишається напруженим та не втрачає якості.

На письмі передають літерою ی *yā*: نامیدن *nāmīdan* називати, а також поєднанням літер ا *alef* та ی *yā*: ایران *itān* Іран.

Транслітерують українською буквою *i*: Іран.

Голосний звук [u]

Це стійкий огублений голосний заднього ряду, високого підняття.

В українській мові цей звук має таку ж характеристику. Вимовляють перський [u] майже як український наголошений [y] (напр.: *буря, ручка*), відрізняється від українського трохи більшою напруженістю: губи округлені та більше витягнені вперед, язик трохи далі відтягнений дозад. У ненаголошеній позиції перський звук [u], на відміну від українського, не втрачає довготи (в українській мові у наголошеній позиції звук [y] трохи довший, ніж у ненаголошеній). Його вимовляють з меншим напруженням, ніж наголошений, проте він не редукує і тому зберігає якість: دوربین *durbin* бінокль (пор. укр. *дуб, губа*), پوش *puzesh* вибачення (пор. укр. *пузатий*).

На письмі передають літерою و *vāy*: توران *tulān* Туран; а також поєднанням літер ا *alef* та و *vāy*: او *u* він, вона, воно.

Транслітерують українською буквою *u*: історичний край Туран.

Голосний звук [ā]

Це стійкий ледь огублений голосний заднього ряду, середнього підняття.

Звук не має аналога в українській мові. Вимовляють так: рот відкритий, нижня щелепа опущена, губи напружені та лише трохи округлені, язик відтягнений дозад і не торкається нижніх зубів, задня частина язика напружена і лежить низько в роті (трохи піднесена). Для того, аби правильно вимовити цей звук, рекомендуємо підготуватися до вимови українських слів *сад* чи *рад*, але значно більше опустити нижню щелепу, трохи ширше відкрити рота і дещо округлити губи. Як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиції перський звук [ā] вимовляють довго (немає якісної редукації). Він не такий широкий, як голосний [a] української мови. Вимовляють

завжди чітко, дзвінко, напружено: أفتاب *āftāb* сонце, دانا *dānā* знаючий, мудрець.

На письмі передають літерою ا *alef*: توران *tulān* Туран; на початку слів (іноді – в середині: مآب *meāb* сховок) стійкий голосний [ā] позначають літерою الف ممدود ا *alef-e tamdud* чи *alef bā madde* алеф з маддою, яка фактично є першою літерою алфавіту. У перських тлумачних словниках слова, що починаються з алефа з маддою, подають раніше, ніж слова, на початку яких стоїть просто алеф: آب *āb* вода, آس *ās* туз (карт.), آبادان *ābādān* Абадан. У персько-російських словниках обидва алефи подають разом (словники М.А. Гаффарова, Б.В. Міллера, двотомний словник за редакцією Ю.А. Рубінчика). Іноді – в арабських словах – за традицією голосний [ā] передають літерою ی *yā*: مجتبیٰ *mojtabā* чол. ім'я Моджтаба.

Транслітерують українською буквою *a*: місто Абадан.

Голосний звук [e]

Це нестійкий, неогублений, переднього ряду, високого підняття.

Під час вимовляння цього звуку в межах переднього ряду відчутне значне просунення дозадуг порівняно зі звуком переднього ряду [i].

В українській мові звук [e] середнього підняття (але зниженого порівняно зі звуком середнього підняття [o]), переднього ряду (теж просунений дозадуг, твориться на межі з середнім), тоді як український [u] – голосний переднього ряду, високо-середнього підняття. Отже, перський [e] за звучанням стоїть на межі українських [e] та [u], наближений до середнього ряду. Вимовляють його так: кінчик язика впирається в нижні зуби, середня частина спинки язика трохи піднята, губи розтягнені: اراده *'eḡāde* воля (пор. укр. *елінс*), ستاره *setāle* зірка (пор. укр. *бере, веде*).

Як і всі нестійкі (історично короткі) голосні, наголошений голосний [e] звучить довше, ніж ненаголошений. Він кількісно редукує: у ненаголошеному складі, особливо в позиції між двома глухими приголосними, дуже скорочується. В українській мові у такій самій позиції цей звук наближається до звука [u] (тобто трохи підвищується положення язика), напр.: كتاب *k'etāb* книга (пор. укр. *котяжок, кефір*), سیتامبر *septāmbt* вересень, کلید *k'elid* ключ тощо.

Звук [e] нестійкий також і щодо якості, залежно від фонетичних умов якісно змінюється на більш закритий або ж на більш відкритий варіант. Найбільш відкритий варіант [e] простежується в абсолютному кінці слова під наголосом (напр.: سینه *sine* *груди*, روده *tude* *кишка* та ін.), а також на початку слова (напр.: اسم *est im'я*). Також відкритим звук [e] є після твердих (особливо язичкових) приголосних і голосних: ركاب *tekāb* *стремено, педаль*, قشر *qešr' верства, пласт*, باعث *bāes* *причина*, انتخاب *entexāb* *вибір*, دانه *dāne* *зерно*. Відкритий перський звук [e] нагадує відповідний український звук у словах *поет, електрон* та ін. У середині слова, особливо після м'яких приголосних, звук [e] звучить більш закрито (شمک *šek'am* *живит*).

Голосний [e] після [x] звучить дуже відкрито, нагадуючи російський звук [э] у словах *эхо, этот* тощо, напр.: آخر *āxer'* *кінець* (пор. укр. *херес*). Після [q] (в обох варіантах вимови) вимовляють відкрито, напр.: غلغلک *qelqhelak'* *лоскоту*.

Звук [e] перед приголосним [y] і голосним [i] наближається за звучанням або ж збігається з [i] (بي *beyā*→*biyā* *приходь*, پیاده *peyāde*→*piyāde* *піший*, به ایست *beist*→*biist* *чмій*, پیاده نظام *peyāde nezām*→*piyāde nezām* *піхота* (пор. укр. *зелене*).

На письмі передають підрядковою голосівкою 'zip': صدا *seda* *звук*, для цієї голосівки на початку слова підставкою є ا *alef*: اسفندیار *esfandiār'* *Есфандіяр*. У кінці слова цей звук передають за допомогою літери ه *hā-ye* *havvaz*: پونه *pone* *Пуне*.

Транслітерують українською буквою *e*: чол. ім'я *Есфандіяр*, жін. ім'я *Пуне*. Хоча іноді за традицією як *i*: اقبال *eqhbāl* чол. ім'я *Ікбал*, حافظ *hafez* *Гафіз*.

Голосний звук [o]

Це нестійкий огублений голосний заднього ряду середнього підняття.

Під час артикуляції перському звуку [o], на відміну від аналогічного звука української мови, притаманне енергійніше підняття задньої частини спинки язика; губи напруженіші і сильніше висунені вперед, ніж під час артикуляції українського [o]; звук більш закритий, ніж український [o]. Особливо це відчутно в ненаголошеному відкритому складі у поєднанні з губними приголосними, де [o] наближається за звучанням до [u] (امید *omid* *надія* (пор.

укр. *омонім*), *دم dot хвіст* (пор. укр. *долар, Дон*)). Найбільш відкритий варіант [o] трапляється в абсолютному кінці слова (напр.: *تو to ти, دو do два*, де [o] звучить як наголошений український [o] в слові *пальто*).

Як і всі нестійкі голосні, [o] в ненаголошеній позиції скорочується (кількісно редукує) (в українській мові також), що особливо помітно в позиції між двома глухими приголосними. У закритому наголошеному складі цей звук звучить триваліше (*شتر šotoŕ верблюд* (пор. укр. *тионо*), *دوست doſost правильний* (пор. укр. *дорога*)). Однак ненаголошений [o] ніколи повністю не редукує, а чи у-подібна вимова перського [o] є грубою помилкою.

У розмовній мові голосний [e] дієслівного префікса *be-* у формі наказового способу переходить у голосний [o], якщо в складі дієслівного кореня є стійкий голосний [u] або нестійкий голосний [o]: *بگو begu* → *bogu скажи* (основа теперішнього часу *گو gu* дієсл. *گفتن goftan* *говорити*), *بکنم bekonam* → *bokonam* (у реченні *وقت نیست صحبتش vaxt nist sohbat-eš- tā bokonam* *Немає часу, щоб я розповів про це*).

На письмі передають надрядковою голосівкою 'niu' مُراد *toſad Морад*. Для цієї голосівки на початку слова підставкою є *alef*: *امید omid* *надія*. Як виняток, у кінці слова пишеться літера *vāv*: *تو to ти, دو do два*.

Транслітерують українською буквою *o*: чол. ім'я *Морад*.

Голосний звук [a]

Це нестійкий неогублений голосний середнього ряду, середнього підняття.

Не має аналога в українській мові – це звук заднього ряду і низького підняття. Під час вимовляння [a] рот відкритий, нижня щелепа опущена, середня частина спинки язика трохи піднята, сам корпус язика відходить дозаду, губи розтягнені й не округлюються. Для того, щоб вимовити цей звук, рекомендуємо підготуватися до вимови українського слова *ера*, але сильніше опустити нижню щелепу і середню частину спинки язика (напр.: *ابر abr* *хмара* (пор. укр. *абрикос*), *برنامه batnāte* *програма, розклад* (пор. укр. *Барнаул*). У вимові іранців звук [a] різко відрізняється від звука [e]. Нечітка вимова цих голосних є грубою помилкою.

Голосний [a] біля [q], як і поряд з [x], акустично наближається (але не збігається повністю) з українським [a], напр.: قلب *serce*, قند *цукор* та ін.

Як і всі нестійкі звуки, голосний [a] у різних фонетичних позиціях зазнає кількісних і якісних змін. Характерні особливості вимови цього звука такі:

1) протяжна вимова у закритому складі перед дзвінкими (напр.: من *я* (пор. укр. *мама*), سر *голова* (пор. укр. *Сара*), در *двері* та ін.); навіть ненаголошений [a] у цій позиції скорочується менше, ніж інші нестійкі (історично короткі) голосні;

2) скорочення (кількісна редукація) у відкритому ненаголошеному складі перед глухими приголосними (напр.: وفا *vafā вірність* (пор. укр. *додатковий*), سفر *safar подорож* (пор. укр. *лапище*) та ін.). Навпаки, у закритому наголошеному складі, особливо у позиції перед дзвінким приголосним, звучить триваліше (напр.: زرننگ *zefang' спритний, кмітливий* (пор. укр. *майка*));

3) якісно-морфологічна зміна в певних фонетичних позиціях, наприклад, поряд з голосним [i] та сонантом [y] наближається до голосного [e], напр.: نمی رود *namitavad* → *nemitavad* він (вона) не йде (пор. укр. *варіння, замінити*), نیا *payā* → *peyā* не приходь (пор. укр. *бугай*), نیلورید *na(e)yāvarid* не приносить;

4) найбільш відкритий варіант голосного [a] перед приголосними [k] і [g] на початку слова (напр.: اکنون *ak'nun тепер*, اگر *ag'ar якщо* – пор. укр. *галаган*).

На письмі передають надрядковою голосівкою 'забар': زرين *zatrin Заррін*, для цієї голосівки на початку слова підставкою є ^ا *alef*: ابريشم *abrišom шовк*. У кінці слова звук передають за допомогою літери ه *hā-ye havvaz*, яку тоді називають *hā-німе*: نه *na ні*.

Транслітерують українською буквою *a*: жін. ім'я *Заррін*.

Вимова голосних звуків-дифтонгів

Перські дифтонги мають певні особливості, і до різновиду голосних звуків їх можна зачислити лише умовно. Другі їхні елементи фактично не голосні, і є ослабленими, ненапруженими аналогами стійких голосних [i] та [u]. Кінцеві елементи обидвох дифтонгів якісно редукують перед наступними голосними і переходять, відповідно, у сонант [y] та дзвінкий [w], напр.: می *теу вино* + ه *e* + سرخ

sotx червоний – می سرخ *tey-e-sotx* червоне вино і پیاده رو *piyādefow* тротуар+e+ نو *now* новий – پیاده رو نو *piyādefow-e-now* новий тротуар. Тому обидва перські дифтонги – [ey] та [ow] – несправжні, спадні; їхній другий елемент нескладовий, обидва елементи вимовляють разом, але перший артикулюють напруженіше і звучить він чіткіше, ніж другий. Дифтонги бувають перед приголосними на початку, в середині та в абсолютному кінці слова, напр.: راهرو *tāhrow* тротуар, تولید *towlid* виробництво, ایوان *eyvān* балкон, میل *teyl* бажання.

Справжній спадний дифтонг: нім. *leid* [ae], англ. *tu* [ai]; висхідний: франц. *piéd* [ie]. У давньоукраїнській мові був дифтонг [ie], який позначали літерою ѣ ([ліето]>лїто, [рієка]>рїка). В сучасній українській літературній мові цей дифтонг монофтонгізувався, тобто перетворився на голосний [i] (літо, ріка). Зберігся він в українських північних говорах у наголошеній позиції ([обієд], [лієс]). В сучасній українській літературній мові дифтонги окремих фонем не становлять, а трапляються як явище фонетичне: у словах *став*, *стовп* фонема [v] реалізується в нескладотвірному [ÿ], який разом з попередніми голосними утворює спадні дифтонги *ay* [стай], *oy* [стоуп].

Дифтонг [ey]

Цей звук починається з досить відкритого голосного [e], який сильно звужується і переходить у напівголосний нескладовий звук [y]: میل *teyl* бажання.

Перший елемент дифтонга [ey] після [q] (в обох варіантах вимови) вимовляють відкрито, напр.: قیمت *qeumat* ціна тощо.

На письмі, як і голосний звук [i], передають літерою ی *yā*: پیدا *peyda* очевидний, ری *tey* Рей, а також поєднанням літер ا *alef* та ی *yā*: ایوان *eyvān* балкон. У навчальних текстах цей дифтонг позначають голосівками ‘забар’ або ‘зір’ та ‘сокун’.

Транслітерують українською як *ей*: місто *Рей*.

Дифтонг [ow]

Цей звук починається із закритого складотвірного голосного [o], який ще більше огублюється і стає ще більше закритим, потім переходить у нескладовий голосний звук [w], який схожий на губно-

губний англійський [w], ніж на довгий перський [u]: توليد *towlid* виробництво.

У кінці слів в ізафетних словосполученнях замість нескладового звука [w] може з'являтися сонорний [y]: در جلوی من *dar' jelo-ye man* переді мною, قلمروی مناسبات *qalamto-ye monāsebāt* сфера відношень.

На письмі, як і голосний звук [u], передають літерою و *vav*: خسرو *xosrow* Хосров; а також поєднанням літер ا *alef* та و *vav*: اوضاع *owza* ситуація. У навчальних текстах цей дифтонг позначають голосівками 'забар' або 'піш' та 'сокун'.

Транслітерують українською як *ov*: чол. ім'я Хосров, що відповідає фонетиці української мови, або *ou*: місто Фердоус, що відповідає нормі чинного правопису.

Особливості та вимова приголосних звуків

У перській мові виділяють 29 приголосних звуків, в українській – 32.

Головні відмінності між приголосними звуками перської та української мов:

1) у перській мові є язичкові приголосні [q], [x] і гортанний [ʔ], яких немає в українській мові;

2) у перській мові немає смислорозрізнявального протиставлення за м'якістю/твердістю, що характерне для українських приголосних; дев'ять приголосних перської мови: [š], [ž], [j], [k'], [g'], [l], [y], [n'] традиційно зараховують до м'яких, всі решта – до твердих. Проте м'якість і твердість перських приголосних позиційні: тверді приголосні трохи пом'якшені перед голосними переднього ([i], [e]) і середнього – [a] ряду. Ніколи не пом'якшують передньо-язикові [t], [d] та всі язичкові;

3) для перських зімкнено-проривних приголосних [p], [t], [k'], [k] характерне явище придиху, який особливо сильний перед голосними, на початку і в кінці слів. Порівняймо вимову українських і перських звуків [p], [t], [k] у таких словах: педаль – پدال *pedar'* батько; پاپا *rārā nana* – *nana*; комар – کمال *k'amāl* достоїнство; тарілка – ترسیدن *tatsidan* боятися. Перед глухими [s], [f], [š], [x] ці звуки втрачають придих і стають певною мірою схожими на відповідні приголосні української мови.

Артикуляційно-акустична характеристика перських приголосних звуків, як і українських, ґрунтується на трьох ознаках:

- а) способу творення перешкоди;
- б) місця творення приголосного (за органом мовлення);
- в) наявності голосу (тону) (участь голосових зв'язок).

За наявністю чи відсутністю додаткової артикуляції приголосні в українській мові поділяють на тверді, м'які і напівм'які (вони є алофонами відповідних твердих приголосних). У перській мові твердість/м'якість приголосного не має смислорозрізнявального значення.

1. За способом творення перешкоди перські приголосні, як і українські, поділяють на зімкнені, щілинні та дрижачі.

Поміж зімкнених виділяють проривні (*[p]*, *[b]*, *[t]*, *[d]*, *[k]*, *[k']*, *[g]*, *[g']*, *[q]*, *[ʎ]*, *[ʎ']* в перській мові та *[n]*, *[b]*, *[m]*, *[ð]*, *[m']*, *[ð']*, *[k]*, *[t]* в українській), африкати (*[č]*, *[j]* в перській мові та *[ч]*, *[ц]*, *[ц']*, *[дж]*, *[ðз]*, *[ðз']* в українській) і носові (*[m]*, *[n]*, *[n']*, *[(n)]* в перській мові та *[м]*, *[н]* в українській).

Щілинні приголосні поділяють на серединні (*[f]*, *[v]*, *[š]*, *[ž]*, *[s]*, *[z]*, *[h]*, *[y]*, *[r]* в перській мові та *[в]*, *[ф]*, *[с]*, *[с']*, *[ш]*, *[ж]*, *[з]*, *[з']*, *[й]*, *[х]*, *[з]* в українській) та боковий (*[l]* в перській мові та *[л]*, *[л']* в українській).

Дрижачі репрезентовані у перській мові приголосними *[r]* та *[τ]*, в українській – *[р]*, *[р']*.

За акустичним враженням під час слухового сприймання звуків виділяють шиплячі (*[č]*, *[j]*, *[š]*, *[ž]* у перській мові та *[ч]*, *[ж]*, *[ш]*, *[дж]* в українській) і свистячі (*[s]*, *[z]* в перській мові та *[з]*, *[з']*, *[с]*, *[с']*, *[ц]*, *[ц']*, *[ðз]*, *[ðз']* в українській) приголосні.

2. За місцем творення перські приголосні поділяють на губні, язикові, язичкові, горлові та гортанні. В українській мові немає язичкових та гортанних приголосних звуків.

Губні приголосні поділяють на губно-губні *[p]*, *[b]*, *[m]*, *[w]* у перській мові і *[б]*, *[п]*, *[м]*, *[в]* в українській, та губно-зубні *[f]*, *[v]* в перській мові і *[ф]* в українській.

Язикові приголосні поділяють на передньоязикові (*[t]*, *[d]*, *[č]*, *[j]*, *[n]*, *[š]*, *[ž]*, *[s]*, *[z]*, *[l]*, *[r]*, *[r']*, *[ʎ]*, *[τ]* в перській мові та *[т]*, *[д]*, *[ч]*, *[ц]*, *[ц']*, *[дж]*, *[ðз]*, *[ðз']*, *[н]*, *[ш]*, *[с]*, *[с']*, *[ж]*, *[з]*, *[з']*, *[л]*, *[р]*, *[р']* в українській), середньоязикові (*[k]*, *[g]*, *[y]*, *[n']* в перській

мові і [m'], [ð'], [n'], [j], [l'] в українській) та задньоязикові ([k]), [(g)], [(n)] в перській мові та [κ], [t], [x] в українській).

Язичкові приголосні в перській мові – [q], [x], [qh].

До горлових належить один звук – [h] у перській мові та [ɣ] в українській.

Гортанний у перській мові [ʔ].

3. За співвідношенням між голосом і шумом перські приголосні звуки, як і українські, поділяють на шумні (за участю голосових зв'язок: **глухі** [p], [t], [k], [(k)], [ʔ], [č], [f], [š], [h], [s], [x] в перській мові і [n], [m], [m'], [κ], [ç], [ç], [ç'], [φ], [ш], [c], [c'], [x], [e] в українській та **дзвінкі** [b], [d], [g], [(g)], [j], [v], [ž], [z], [q], [qh] в перській мові і [b], [d], [ð'], [t], [dʒ], [dʒ], [dʒ'], [ʒ], [z], [z'], [ɣ] в українській) та сонорні ([m], [n], [y], [l], [r], [r'], [l'], [t] в перській мові і [m], [n], [n'], [j], [l], [l'], [p], [p'] в українській).

Приголосні звуки [t] і [d]

Це зімкнені передньоязикові зубні проривні шумні приголосні звуки: перший глухий, а другий дзвінкий. Під час їхньої артикуляції кінчик язика трохи піднімається разом з передньою частиною спинки язика і зближується з верхніми зубами (передньою їх частиною).

Звук [t] вимовляють з невеликим придихом, який особливо відчутний перед голосними і сонорними приголосними, напр.: تار *tār* нитка, تور *tuṛ* мереживо, اتمام *'etmāt* кінець, تاخت *tāxt* набіг, напад, متن *matn* текст, سطل *satl* відро та ін. В українській мові такого придиху немає: тато, тну, лист. У позиції після глухих щільних цей звук звичайно вимовляють без придиху, напр.: پست *пист* низький, دوست *дуст* друг.

Приголосний [d] вимовляють без придиху в кінці слова і трохи оглушено, якщо перед ним є глухий приголосний: رشد *tošd* ріст, قصد *qasd* мета, намір. Перед глухим [t] зовсім асимілюється, і його вимовляють як [t]: زودتر *zudtar* → *zuttar* раніше, سردتر *sardtar* → *sarttar* холодніше. Українській мові поєднання типу 'глухий приголосний + [ð]' в кінці слова не притаманне. У середині слова ні придиху, ні оглушення не простежується (напр.: Великдень, чимдуж).

Перські [d] і [t], на відміну від відповідних українських приголосних, завжди вимовляють твердо, їх ніколи не пом'якшують

і перед голосними переднього ([e], [i]) та середнього ([a]) ряду تیر *tīr* *стріла, вистріл* (пор. укр. *тіло*).

На письмі звук [d] передають літерою د *dāl*: نامیدن *namidan* *називати*, آبادان *ābādān* *Абадан*.

Звук [t] на письмі передають літерою ت *te*: تهران *tehrān* *Тегеран*, а також ط *tā-ye moallef*: طالب *tāleb* *Таліб*. У перській мові в словах арабського походження зустрічається написання слів з літерою ة (تای مربوطه *tā-ye marbuta*, досл. *те-зв'язане*). Її вживають лише в абсолютному кінці слів і завжди вимовляють як літеру ت *te*, напр.: حياة *hayāt* *життя*, قضاة *qozzāt* *судді*, مراجعة *molājeat* *повернення*. Хоча цю літеру в перській мові і вимовляють як [t] і її можна замінити на літеру ت, в алфавіті її треба прирівнювати до літери ه *hā-ye havvaz*. Причиною для такого прирівнювання є не лише зовнішня схожість, а й те, що арабські слова, що мають у кінці літеру ة *tā-ye marbuta*, в перській мові дуже часто закінчуються на ه *hā-німе*: حملة *hamle* *напад, атака*, مصاحبه *mosāhebe* *розмова, бесіда*, صدقه *sadaqhe* *милостиня*. В арабському ж алфавіті ця літера стоїть після літери ه *hā-ye havvaz*.

Транслітерують перський звук [d] українською буквою д: місто *Абадан*, звук [t] українською т: місто *Тегеран*, чол. ім'я *Таліб*.

Приголосні звуки [p] і [b]

Це губно-губні зімкнені проривні шумні приголосні звуки: [p] – глухий, [b] – дзвінкий.

Звук [p] відрізняється від українського [p] невеликим придигом, особливо помітним у положенні перед голосними та після них на початку і в кінці слова. Цей придих виникає внаслідок розриву зімкнення під сильним натиском повітряного струменя. Придихові приголосні вимовляють напруженіше, ніж інші приголосні напр.: پا *нога*, پودر *пудра* та ін. (пор. укр. *пава, пудра*).

Звук [b] вимовляють без придиху і на початку та в абсолютному кінці слів повністю не оглушують. Сильне оглушування звука [b] відбувається в позиції після глухого приголосного: قطب *qotb(p)* *полюс*, كسب *k'asb(p)* *набуток, отримання*. Проте в разі додавання до слова ізафетного показника -e дзвінкість приголосного [b] повністю відновлюється: اسب احمد *asb-e ahmad* *кінь Ахмада*. Українській мові не властиве поєднання типу 'глухий приголосний + [b]': футбол, якби.

На письмі звук [p] передають літерою پ *pe*: پونه *pune* Пуне, а звук [b] – літерою ب *be*: آبادان *ābādān* Абадан.

Транслітерують перський звук [p] українською буквою п: жін. ім'я Пуне, а перський звук [b] українською буквою б: місто Абадан.

Приголосні звуки [k'], [g'] та [k], [g]

Приголосні звуки [k'], [g'] – середньоязикові зімкнені про-ривні шумні: перший глухий, другий дзвінкий.

Утворюються шляхом змикання заднього краю середньої та переднього краю задньої частини спинки язика з твердим підне-бінням, завдяки чому набувають значної м'якості. Ця м'якість най-чіткіше відчутна в кінці слова (напр.: یک *yek*' один, سگ *sag*' собака), перед приголосними (کوچکتر *kuček'tar* менший), а також у положенні перед голосними [a], [e], [i]. У таких позиціях ці звуки наближені до пом'якшених варіантів відповідних українських звуків: кістка, гірлянда.

Перед огубленими голосними заднього ряду [ā], [u], [o] виникають задньоязикові приголосні звуки [k] і [g], які утворюються шляхом змикання задньої частини спинки язика з м'яким підне-бінням і звучать твердо: کار *kār* робота, گربه *gorbe* кішка (пор. укр. каркати, гуля, тонтар). Порівняймо вимову: کین і کان, گرد і گارد, گير і گار і т.п.

Звук [k], як і всі глухі зімкнені (пор. [p], [t]), вимовляють з невеликим придихом, який особливо відчутний перед голосними та в кінці слова.

Звук [g] вимовляють без придиху; як і глухий [k], у кінці слова він палаталізується та трохи оглушується.

Іменники – назви істот, що закінчуються на нестійкий голосний [e], у сталих випадках під час утворення форм множини на ان -ān можуть одержувати епентетичний приголосний [g]: رزمنده *tazmande* воїн – رزمندگان *tazmandegān* воїни, ایجادکننده *ijādkonande* творець – ایجادکنندگان *ijādkonandegān* творці.

На письмі звуки [k] та [k'] передають літерою ک *k'āf*: کامران *kātān* чол. ім'я Камран; کرمان *k'etān* Керман, а звуки [g] та [g'] – літерою گ *g'āf*: مژگان *možgān* жін. ім'я Можган, گیلان *g'ilān* Гілан.

Перські звуки [k] та [k'] транслітерують українською буквою к: місто Керман, а звуки [g] та [g'] – українською буквою г: про-вінція Гілан. Це склалося історично, за графічною аналогією з ро-

сійською мовою. Оскільки в українській мові звук [ɾ] за акустично-артикуляційною класифікацією ближчий до цього перського звука, ніж [z], то доречно було б його передавати літерою *r*: *Гілан*.

Приголосні звуки [q] та [qh]

Приголосний звук [q] – язичковий зімкнено-проривний шумний дзвінкий.

В українській мові такого звука немає. Під час його артикуляції задня частина спинки язика і язичок змикаються. Активним мовленнєвим органом під час творення цього приголосного є язичок: غار *qār* печера. Щільність зімкнення у вимові іранців не однакова, у деяких зімкнений [q] близький до щілинного [qh].

Правила вимови звука [q] досить складні й не зовсім послідовні. Головно вони визначені фонетичною позицією цього звука. Проте певну роль відіграє також походження слова і пов'язане з ним написання. Тобто те, якою буквою позначають звук [q], впливає на його вимову.

Для зручності ознайомимося з найзагальнішими закономірностями вимови [q], що визначені фонетичною позицією цього звука.

Зімкнений дзвінкий [q], як звичайно, трапляється:

а) на початку слова: قند *qand* цукор, غار *qār* печера, قاضى *суддя*;

б) у середині слова в позиції перед глухим приголосним: سقف *saqf* стеля, مقتول *taqtul* убитий, رقص *taqs* танок;

в) у кінці слова, особливо в позиції після глухого приголосного: فسق *fesq* розпуста, مشق *mašq* вправа. У цій позиції в арабізованій вимові можливе збереження зімкненого дзвінкого [q] також після голосних та дзвінких приголосних.

Приголосний [q] ніколи не пом'якшується, навіть перед голосним [i].

У середині слова в позиції перед глухим приголосним, особливо в розмовній мові, можливе уподібнення дзвінкого зімкнено-проривного [q] до глухого щілинного [x]: وقت *vaxt*→*vaxt* час.

Приголосний звук [qh] – язичковий щілинний шумний дзвінкий.

В українській мові такого звука немає. Під час його вимовлення задня частина спинки язика і язичок змикаються. Активним мовленнєвим органом у творенні цього приголосного є язичок. Звук

творюється з участю голосу і, крім того, він менш напружений, ніж звук [q]: آغاز *āqhaḥ* початок. Під час артикулювання щілинного [qh] між задньою частиною спинки язика та язичком утворюється щілина. В українській мові цей звук нагадує такий, що виникає внаслідок одзвінчування українського [x] під впливом наступного дзвінкого приголосного, напр.: *засох би, оглух би* та ін.

Правила вимови звука [qh] досить складні й не зовсім послідовні. Вони зумовлені передусім його фонетичною позицією. Проте певну роль відіграє й походження слова та пов'язане з ним написання, тобто якою буквою звук [qh] позначають.

Щілинний звук [qh], як звичайно, буває:

а) у положенні між голосними, напр.: آقا *pan*, آغاز *āqhaḥ* початок, چاقو *čāqhu* ніж, ножик, رقم *taqhat* цифра та ін.;

б) у середині слова між голосним і дзвінким приголосним або дзвінким приголосним і голосним, напр.: ارقام *цифри*, اقدام *eqhdām* захід, зусилля, مغز *taqhz* мозок та ін.;

в) у кінці слів, напр.: اتاق *otāqh* кімната, چاق *čāqh* товстий, باغ *bāqh* сад, چماق *čotāqh* бую, палиця та ін.

Приголосний [qh] ніколи не пом'якшується, навіть перед голосним [i].

На письмі звуки [q] та [qh] позначають двома літерами: ق *qāf* та غ *qeyn*. Їхня поява у перській мові пов'язана з впливом арабської мови, звідки цей звук (і літери) запозичений разом з великою кількістю слів арабського походження. Обидві літери в арабській мові читають по-різному: пор. قانون *qānun* закон та غاصب *qhāseb* загарбник. У перській мові обидві букви читають однаково, а різниця у звучанні звука, який вони позначають, залежить від позиції у слові та оточення. Тому такі запозичені слова, як غريب *qarib* чужий і قريب *qarib* близький, غالب *qāleb* переможний, переможець і قالب *qāleb* форма, модель, які в арабській мові розрізняють за першим приголосним, у перській мові є омофонами.

Українською мовою щілинний звук [qh] переважно транслітерують буквою *z*: بغداد *baqhdād* місто Багдад, باقر *bāqhe'* чол. ім'я Багер, а зімкнений дзвінкий [q] – буквою *k*: عراق *eīaq* Ірак. Проте трапляються й винятки, зумовлені традицією транслітерування відповідних арабських слів: اقبال *eqhbāl* чол. ім'я Ікбал, غزال *qazāl* жін. ім'я Газаль, ابوالقاسم *abu-l-qhasem* чол. ім'я Абу-Касим, Абульгасем. Не зафіксовано транслітерування літери غ *qeyn* українською буквою

к, навіть якщо вона позначає зімкнений дзвінкий звук [q]: غزال *qazāl* жін. ім'я *Газаль*, غالب *qāleb* чол. ім'я *Галеб*. Щілинний звук [qh] доречно послідовно передавати літерою *t*: نقده *naqhade* місто *Harade*.

Приголосний звук [ʔ]

Це гортанний зімкнений проривний шумний глухий приголосний звук.

В українській мові такого звука немає. Під час його артикулювання голосові зв'язки змикаються і, миттєво розмикаючись, творять звук на зразок легкого вибуху. Цей звук є рефлексом двох самостійних арабських приголосних: гортанного зімкненого глухого та гортанного зімкненого дзвінкого, які в арабському письмі виражають орфографічним знаком ʔ 'гамза' та літерою ʕ *eyn*. Оскільки в перській мові звучання цього приголосного найближче до звучання звука 'гамза' в арабській мові, його умовно можна назвати звуком 'гамза'. У результаті фонетичних змін, які відбулися в запозичених арабських словах, літера ʕ *eyn* і знак ʔ 'гамза' перестали позначати в перській мові різні звуки. Вони, по суті, перетворилися в орфографічні знаки, які або зовсім не вимовляють, або ними позначають переривання голосу – паузу. У певних позиціях у слові в разі арабізованої вимови¹ ці літери можуть позначати гортанне зімкнення.

Звук [ʔ] має доволі обмежене вживання та виникає лише у високому стилі мовлення та в арабізованій вимові. Для розмовно-побутового стилю зовсім нехарактерний. Обмеженість випадків появи звука 'гамза' та недостатньо чітке його відображення у графічній системі перської мови не повинні стати приводом для вилучення його з перського консонантизму. В окремих словах цей звук пропускати чи замінити (у складі ізафетних словосполучень) літерою ʕ *ya* не можна, оскільки він має смислорозрізнювальне значення. Звичайно такі випадки виникають, коли поряд з арабським словом є схоже за написанням та вимовою перське. Порівняймо слова з цим звуком і без нього: جزء *joz'* частина та جز *joz* крім

¹ Це така вимова окремих звуків у запозичених арабських словах перської мови, яка більше схожа на їхню артикуляцію в арабській. Вона притаманна книжному стилю, її можна простежити під час ретельної вимови дикторів, служителів мусульманського культу.

(прийм.), окрім, سوء *su* ' зло та سو *su* напрямок, منع *man* ' заборона та من *man* я, بعد *ba'd* потім, після та بد *bad* поганій. Пропуск цього звука у цих та інших подібних словах може призвести до спотворення значення. В ізафетних словосполученнях завжди зберігається 'гамза': سوى *su* '-e *tafāh*om непорозуміння, جزئى *joz* '-e *sāxtemān* частина будівлі, لایفک *joz* '-e *lāyanfak* '(k') невіддільна частина. У слові جزء *joz* ' частина ء 'гамза' може переходити в літеру – و *vāv* – جزو *jozv*. У такому разі в атрибутивних словосполученнях уживають ізафет: جزو اتاق *jozv-e oṭāq* частина кімнати.

Вимова звука 'гамза' в перській мові залежить від позиції у слові та звукового оточення і тісно пов'язана з його графічним відображенням в арабському слові. В окремих випадках його вживання факультативне: його може не бути зовсім або ж він може перетворюватися у переривання голосу. Тому необхідно розглянути особливості вимови таких слів та одночасно охарактеризувати правила читання знака ء 'гамза' та літери ع *eyn*. Цей звук трапляється лише у двох позиціях – у середині та в кінці слів: وعده *va'de* обіцянка, جرأت *joṭ'at* сміливість, відвага, جزء *joz* ' частина, معنى *ma'ni* зміст, значення, ربع *toḅ* чверть.

Перед стійкими голосними літера ع *eyn* та знак ء ніяк себе не виявляють, у цьому разі вимовляють відповідний стійкий голосний: عامل *āmel* фактор, بیعانه *beṽāne* аванс, завдаток, عور *u'* нагий, голий, عيد *id* свято.

На початку слів ні літеру ع *eyn*, ні орфографічний знак ء 'гамза' не читають і вони не впливають на вимову наступних звуків, як це відбувається в арабській мові. У перській мові відразу вимовляють наступні за ними нестійкі голосні: عرق *aṣaḡ* *nim*, горілка, عنبر *ozr* привід, вибачення, اتحاد *ettehād* союз, اخذ *axz* отримання. Розглянемо особливості вимови літери ع *eyn* та знака ء в середині та в кінці слів.

У середині слів виділяють три позиції.

1. В інтервокальній позиції ці звуки сигналізують про розділення складів, а голосні, що перед ними і після них, вимовляють підряд: تعجب *taajjob* здивування, تأمل *taamtol* роздуми, обдумування. Як видно з прикладів, ці графічні знаки є показниками розділення складів і одночасно дають змогу вимовляти підряд однакові нестійкі голосні звуки. Тому в транскрипції в інтервокальній позиції апострофа ставити не треба. Те, що знак ء 'гамза' позначає розді-

лення складів та означає два голосні звуки підряд, використовують для написання запозичених західноєвропейських слів: فتودال *feodāl* феодал, سوند *sued* Швеція, أنروپلان *āeroplān* аероплан.

2. У позиції після голосного перед приголосним на місці звука, який позначають літерою ع *eyn* чи ء 'гамзою', виникає переривання голосу, яке у транскрипції зображають апострофом: رعد *ta'd grīm*, تأمين *ta'min* забезпечення, شعر *še'r* вірш. У цій позиції можлива й інша вимова, особливо в розмовному мовленні: під впливом літери ع *eyn* чи ء 'гамзи' попередній нестійкий голосний може подовжуватися: رعد *ta'd*→*taad*, تأمين *ta'min*→*taamin*, بعد *ba'd*→*baad*. У словниках звичайно відображають перший варіант.

3. У позиції після приголосного перед голосним на місці звука, який позначають літерою ع *eyn* чи ء 'гамзою', виникає переривання голосу: طلعت *tal'at* зовнішній вигляд, зовнішність, مسئلة *mas'ale* питання, قرعه *qoḡ'e* жереб, جره *joḡ'e* ковток.

В останніх двох позиціях у разі арабізованої вимови замість переривання голосу може виникати гортанне зімкнення.

Окремо необхідно виділити генетично гамзовані слова, у яких 'гамза' повністю щезла: її не виражають графічно і вона не впливає на вимову. Звичайно відзначають два таких слова: تاريخ *tārix* історія і فال *fāl* гадання.

Хоча в кінці слів загальна характеристика вимови літери ع *eyn* та ء 'гамзи' приблизно однакова, в окремих позиціях є відмінності, які слід проаналізувати. Розглянемо вимову звуків, які позначають кожен з цих знаків окремо.

Літера ع *eyn* у кінці слів позначає переривання голосу (у разі арабізованої вимови – голосове зімкнення): ممنوع *tamnu'* заборонений, قطع *qat'* відрізування, переривання. У розмовній мові ع *eyn* часто зовсім не вимовляють. Проте в ізафетній конструкції на місці літери ع *eyn* завжди є переривання голосу, напр.: رفع اختلافات *taf'-e extelāfāt* усунення суперечностей, اطلاع خوب *ettelā'-e xub* хороша звістка. Тому в разі транскрибування арабських слів, що закінчуються на ع *eyn*, ставлять апостроф.

Орфографічний знак ء 'гамза' в абсолютному кінці найчастіше трапляється після стійкого голосного [ā]. У цій позиції він не має жодної підставки ("гамза в повітрі") і звичайно його не вимовляють, проте в разі арабізованої вимови на місці цього знака може виникати переривання голосу і навіть гортанне зімкнення. Особливо

це виявляється в ізафетних словосполученнях: املاى همزه *emlā'-e hamze* орфографія ‘гамзи’, اجراى اوامر *ejtā'-e avāter* виконання наказів і частіше у книжному стилі. Нестійкість знака ء ‘гамза’ у цій позиції призводить до того, що ‘гамзу’ зовсім опускають, а ізафетний показник виражають літерою ى *yā*: املاى همزه *emlā-ye hamze*, اجراى اوامر *ejtā-ye avāter*. Можливість подвійного читання арабських слів, що закінчуються на ء ‘гамзу’ (“гамза у повітрі”), дає підставу не використовувати для їхнього транскрибування апостроф: املا *emlā* орфографія, امضا *emzā* підпис.

Усе це дає змогу сформулювати правила написання цих слів у транскрипції в разі поєднання з наступними граматичними і словотвірними морфемами:

1) після слів, що закінчуються на літеру ع *eyn*, ставлять апостроф (اطلاع خوب *ettelā'-e xub* хороша звістка, وسیعاً *vasi'an* широко);

2) після слів, що закінчуються на ‘гамзу’, можливі три варіанти транскрибування:

а) з апострофом (املاى فارسى *emlā'-e fārsi* перська орфографія);

б) без апострофа (за наявності двох голосних – املائى *emlāi* орфографічний) і

в) з літерою ى *yā* (املاى فارسى *emlā-ye fārsi*, املايى *emlāyi*).

На письмі звук [ʔ] передають, відповідно, літерами ع *eyn*: لعبت *lo'bat* жін. ім'я *Льобат*, та орфографічним знаком ء ‘гамза’, підставкою для якого слугує одна з трьох літер: ا *alef*: تأمين *ta'min* забезпечення, ن *nūn* (“зубчик”): فائق *fā'eqh* чол. ім'я *Фаег* і و *vāv*: روعيا *ro'uyā* жін. ім'я *Роя*. Знак ‘гамза’ може стояти також і самостійно (“у повітрі”), переважно у кінці слів: ماشاءالله (الله + ماشاء) *māšāllah* чол. ім'я *Машалла*.

Хоча іранські укладачі перських словників, як і арабські лексикографи, вилучають знак ء ‘гамза’ з алфавіту, вони вважають, що він іде після алефа (незалежно від того, що є підставкою під цим знаком – ا *alef*, و *vāv* чи зубчик). Тому після алефа, який не має над собою ‘гамзи’ (напр.: ابر *abr* *хмара*), наступними за алфавітним порядком графемами вважають дві літери-підставки, які можуть мати ‘гамзу’ – *alef* (أ, إ), *vāv* (و), а також “зубчик” (ن, ث). Відповідно вводять у словник арабські слова, що мають у складі ء ‘гамзу’. Наприклад, у тлумачному словнику сучасної перської мови спочатку подають слова تافتن *tāftan*, تاوان *tāvān*, تاوه *tāve*, تاه *tāh* і т.п., а потім تأييد

ta'yid, تأثر *taassof*, تأخير *ta'xir*, تاريخ *ta'rix*, تأسف *taassof* та інші, що фактично свідчать про порушення алфавіту. Однак такий порядок подання арабських слів незручний для перської мови з двох причин.

1. У текстах (особливо в газетних) ‘гамзу’ над літерами *alef* і *vāv* часто опускають.

2. Існує велика кількість перських слів, які пишуть через *ء* ‘гамзу’ і через літеру *ی* *yā*. Порівняймо, наприклад, слова *پائیز* *pāiz* і *پاییز* *pāyiz* *осінь*, *آئین* *āin* і *آیین* *āyīn* *звичай, доктрина*, *پائین* *pāin* і *پایین* *pāyīn* *низ*, *زائیدن* *zāidan* і *زاییدن* *zāyīdan* *народжувати*.

На думку деяких іранських авторів, *ء* ‘гамза’, що трапляється у словах іранського походження, або після слів, що закінчуються на *ه* *hā*–“німе” (для позначення ізафетного показника), не є справжньою арабською ‘гамзою’, а зменшеною літерою *ی* *yā*: *خانه* *xāne* *мій дім*, *دانش* *dānāš* *знання, вченість*. За сучасними правописними нормами цю ‘гамзу’ замінюють на *ی* *yā*.

Заміна ‘гамзи’ на *ی* *yā* дозволена і в більшості арабських за походженням слів. У результаті такі арабські слова мають подвійну вимову і написання: *دایر* *dāyer* і *دائر* *dāer* *що функціонує, діє*, *شرايط* *šalāyēt* і *شرايط* *šalāet* *умови* тощо. Ці факти свідчать про доцільність прирівняти ‘гамзу’ над зубчиком – *ث*, *ذ* – до літери *ی* *yā* для розміщення слів у словнику.

З-поміж інших особливостей функціонування ‘гамзи’ зазначимо вживання “підставки” під ‘гамзу’ в арабських словах. Здебільшого у перському написанні дотримуються орфографічних правил арабської мови: запозичені арабські слова мають такі самі “підставки” під ‘гамзу’, що й в арабській мові. Проте в окремих випадках можливі відхилення від канонічного арабського написання. Наприклад, арабські слова *مسأله* *mas'ale* *питання*, *هیأت* *hey'at* *склад, комісія* мають і іншу орфографічну форму, у якій “підставкою” під ‘гамзу’ слугує не алеф (як це мало б бути за арабськими нормами), а зубчик – *ث*, *ذ*, причому останнє написання набуло в сучасній перській мові більшого поширення.

Українською мовою звук [ʔ] не транслітують: чол. ім’я *Фает*, жін. ім’я *Роя*, чол. ім’я *Машалла*.

Приголосні звуки [j] і [č]

Це передньоязиково-альвеолярні зімкнені шумні приголосні африкати, відповідно дзвінкий і глухий.

Вимовляють їх так само, як і відповідні звуки української мови. Обидві африкати мають зімкнений початок та щільне закінчення з другим середнім фокусом. Під час артикуляції африкат відбувається незначне зниження задньої спинки язика, що зумовлює певну палаталізацію цих приголосних: چهل *čehel* сорок (пор. укр. *чекати*), جزا *jazā* відплата, розплата (пор. укр. *джазист, джойстик*).

Глуху африкату [č] вимовляють з незначним придихом.

Африката [j] за дзвінкістю поступається іншим дзвінким зімкнено-проривним приголосним. В абсолютному кінці слова вона трохи оглушена, а в позиції перед глухим приголосним уподібнена до глухої африкати [č]: اجتناب *ejtenāb* → *ečtenāb* ухилання, اجسام *ajsām* → *ačsām* *міла*. Поєднання типу '[дж] + глухий приголосний' українській мові не властиве.

На письмі звук [j] передають літерою ج *jim*: مجتبی *mojtabā* чол. ім'я *Моджтаба*. Транслітерують українською як *дж*: чол. ім'я *Моджтаба*.

Звук [č] на письмі передають літерою چ *če*: چمن *čaman* жін. ім'я *Чаман*. Українською транслітерують буквою *ч*: жін. ім'я *Чаман*.

Приголосний звук [m]

Це губно-губний зімкнений носовий сонорний приголосний звук.

Вимовляють як аналогічний звук української мови.

Незалежно від позиції у слові та фонетичного оточення приголосний [m] не втрачає дзвінкості.

На письмі звук [m] передають літерою م *mim*: مجتبی *mojtabā* чол. ім'я *Моджтаба*.

Транслітерують українською буквою *м*: чол. ім'я *Моджтаба*.

Приголосні звуки [n], [n'] та [(n)]

Приголосний звук [n] – передньоязиково-зубний зімкнений носовий сонорний.

Під час його артикуляції кінчик язика трішки піднятий і торкається верхньої частини верхніх зубів та альвеол, як і під час вимови звука [n] в українській мові.

Перед губно-губним звуком [b] приголосний [n] переходить у губно-губний носовий сонант [m]: شنبه *šambe* субота, پنبه *panbe* → *rambe* бавовна, انبار *anbār* → *ambār* склад.

Існує середньоязиковий приголосний звук [n'], який артикують підняттям, а потім зімкненням середньої частини спинки язика з твердим піднебінням, кінчик язика відстає від верхніх зубів. Цей звук відповідає українському [н']. Він з'являється перед м'якими середньоязиковими [k'], [g'] (انكشاف *en'k'ešāf* відкриття, زنگ *zan'g'* дзвінок – пор. укр. дзвінкий) та перед м'якими передньоязиковими африкатами [č], [j] (معدنچی *ta'dan'či* шахтар, گنج *g'an'j* скарб – пор. укр. дитинча, тринджоли).

Задньоязиковий приголосний звук [(n)] артикують за допомогою зімкнення задньої частини спинки язика з м'яким піднебінням. Він з'являється перед твердими задньоязиковими [k], [g] (انكار *e(n)kā'r* заперечення, انگور *a(n)gu'r* виноград) та язичковим [q] (منقار *me(n)kā'r* дзьоб). У цьому разі наступний язичковий глухий [q] трохи одзвінчений.

На письмі звуки [n], [n'] та [(n)] передають літерою ن *nun*: ایران *itān* Іран, آذرنگ *āzalan'g'* чол. ім'я Азарант, شنگول *ša(n)gul* жін. ім'я Шангуль.

Транслітерують українською буквою н: Іран.

Приголосні звуки [f], [v] та [w]

Приголосні звуки [f], [v] – губно-зубні щілинні серединні шумні: перший – глухий, другий – дзвінкий.

Творються підняттям нижньої губи до верхніх зубів, унаслідок чого виникає слабе зімкнення, крізь яке вільно проходить повітряний струмінь.

Перський [f] збігається з аналогічним українським звуком.

В окремих позиціях (наприклад, під час розпаду дифтонга [ow]) виникає губно-губний звук [w]: *tāhtow-e defāz*, дуже близький до дзвінкого українського [в] (здоровенний, провести).

Дзвінкий [v] трохи оглушується в кінці слів, особливо в позиції після глухого приголосного, але не переходить у відповідний глухий: ناهن *nahv* чин, спосіб, صاهن *sahv* ясність, безхмарність (пор. укр. хоругва).

На письмі звук [f] передають літерою ف *fe*: حافظ *hāfez* Гафиз, а звуки [v] та [w] – літерою و *vāv*: ساهه *sāve* місто Саве. Літеру *vāv* у

складі буквосполучення *خوا* не читають як [v] і називають *واو معدوله vāv-e ta'dule* вав, яке не вимовляють: *خواهر xāhar* сестра, *خواهش xāheš* прохання, *خواجه xāje* чол. ім'я Хадже.

Транслітерують перський звук [f] українською буквою ф: *Гафіз*, а звуки [v] та [w] буквою в: місто *Саве*, чол. ім'я Хадже.

Приголосні звуки [s], [z]

Це передньоязиково-зубні щілинні серединні шумні приголосні звуки: [s] – глухий, [z] – дзвінкий.

Вони, як і відповідні українські звуки [c] і [z], творяться внаслідок зближення передньої частини спинки язика з основою верхніх зубів та верхньою частиною альвеол.

Приголосний [s] у жодних фонетичних позиціях не одзвінчується. Приголосний [z] перед глухими приголосними в середині слова оглушується, наближаючись за звучанням до глухого [s]: *اضطراب eztefāb* хвилювання (пор. укр. *залізити, безтурботний*), *مضحک tozhek'* кумедний, смішний (пор. укр. *навзгинці, незграбний*). Також відбувається незначне оглушування звука [z] в абсолютному кінці слова, особливо якщо перед ним стоїть глухий приголосний: *لفظ lafz* слово, *محص tahz* чистий. Українській мові не властиве поєднання типу 'глухий приголосний + [z]'

На письмі звук [s] передають літерами *ث se: sofayyā* жін. ім'я *Сорайя*, *س sin: ساوه sāve* місто *Саве* та *ص sād: مصطفى mostafā* чол. ім'я *Мостафа*, звук [z] – літерами *ز ze: زرین zartīn* жін. ім'я *Заррін*, *ض zād: رضا tezā* чол. ім'я *Реза*, *ذ zāl: آذین āzin* жін. ім'я *Азін* та *ظ zā-ye* *moallef: حافظ hāfez* *Гафіз*.

Транслітерують перський звук [s] українською буквою с: жін. ім'я *Сорайя*, місто *Саве*, чол. ім'я *Мостафа*, звук [z] – буквою з: жін. ім'я *Заррін*, чол. ім'я *Реза*, жін. ім'я *Азін*, *Гафіз*.

Приголосні звуки [š] і [ž]

Це передньоязиково-альвеоларні щілинні шумні приголосні звуки: [š] – глухий, [ž] – дзвінкий.

Під час артикуляції цих звуків утворюються два фокуси: перший – унаслідок наближення загненого догори кінчика язика до передньої частини альвеол, другий – унаслідок підняття середньої частини спинки язика до твердого піднебіння. Так утворюється м'якість названих приголосних. Ці звуки відрізняються від відповід-

них українських м'якстю, особливо помітною перед голосними [i] та [e] (перед якими їх ніколи не вимовляють твердо), а також в абсолютному кінці слова і перед приголосними: شیر *šir* молоко, ژنده *žende* зношений (пор. укр. шістка, жених). Перед лабіалізованими голосними [ā], [u], [o] [š] і [ž] вимовляють твердо, вони наближаються до українських [u] і [ж] у цій же позиції: شاخه *šāxe* гілка, شجاع *šojā* хоробрий, ژولیده *žulide* неохайний (пор. укр. шах, шоколад, шукати, журавель).

На письмі звук [š] передають літерою ش *šin*: شیراز *šitāz* місто Шіраз, звук [ž] – літерою ژ *že*: بیژن *bižan* чол. ім'я Біжан.

Транслітерують перський звук [š] українською буквою ш: місто Шіраз, звук [ž] – буквою ж: чол. ім'я Біжан.

Приголосний звук [h]

Це горловий щілинний серединний шумний глухий приголосний звук.

Утворюється внаслідок зближення кореня язика та надгортаника із задньою стінкою фаринкса. Звук [h] виникає внаслідок тертя повітряного струменя об край щілини. Близький до українського звука [ɣ], але, на відміну від нього, – глухий. Акустично нагадує сильний видих з невеликим шумом: چاه *čāh* колодязь, криниця (пор. укр. шаг, Бог), حالا *hālā* тепер, зараз (пор. укр. гавань, голод). Особливо незначний шум у [h] в абсолютному кінці слова після голосного, напр.: راه *tāh* дорога, کوه *kuh* гора та ін. (пор. укр. філолог). Перед стійкими голосними в інтервокальному положенні та у положенні між голосним і сонорним [h] трохи одзвінчується: بهار *bahār* весна, چهره *čehre* обличчя (пор. укр. загарбник, телеграф).

На письмі [h] передають літерами ح *hā-ye hotti*: حافظ *hāfez* Гафіз та ه *hā-ye havvaz*: تهران *tehrān* Тегеран.

Транслітерують українською буквою г: Гафіз. Недоцільно транслітерувати [h] літерою х, як у російській мові, оскільки в українській є звук [ɣ], який артикуляційно набагато ближчий до перського [h], ніж звук [x]: вони різняться лише участю голосових зв'язок та наявністю голосу. Літеру х використовують під час транскрибування язичкового [x].

Приголосний звук [y]

Це середньоязиковий щілинний серединний сонорний приголосний звук.

Під час його артикуляції, як і в українській мові, середня частина спинки язика піднімається до твердого піднебіння, кінчик язика торкається нижньої та середньої частини нижніх зубів. Вимовляють його енергійніше, напруженіше та чіткіше перед голосними, ніж після них. Поєднання [y] з наступним голосним у межах одного складу вимовляють як аналогічні звукові поєднання в українській мові, які позначають на письмі буквами я, ю, є, ї, як у словах *яма, юшка, єднати, гаї* та ін. Після голосних [y] трохи оглушений, його вимовляють як український [j̥] у словах *пий, лий* та ін.

На письмі звук [y] передають літерою *ی* *yā*: *ری* *teu* місто *Рей*.
Транслітерують українською буквою *й*: місто *Рей*.

Приголосний звук [l]

Це передньоязиково-альвеолярний щілинний боковий сонорний приголосний звук.

Під час його вимовлення передню частину спинки язика притискають до альвеол та коронок верхніх зубів, кінчик язика трохи піднятий. Струмін повітря проходить з боків язика. Це сонорний, який не збігається ні з українським твердим [л], ні з м'яким [л'], оскільки він звучить трохи м'якше, ніж перший, і дещо твердіше, ніж другий. Звук, аналогічний до перського [l], існує в деяких західноєвропейських мовах, зокрема німецькій, французькій. М'якість сонорного [l] виникає внаслідок підняття спинки язика до твердого піднебіння: *لب lab* *зуба* (пор. укр. *ляда, лава*), *سال sāl* *рік* (пор. укр. *дозвіл, деталь*). Перед голосними характер м'якості звука [l] змінюється: найбільш м'яко він звучить перед переднім [i], найбільш твердо – перед голосними заднього ряду [ā], [o], [u]. У кінці слова після глухого приголосного сонорний трохи оглушений: *قفل qofl* *зámok*, *فصل fasl* *сезон*.

На письмі [l] передають літерою *ل* *lām*: *طالب tāleb* чол. ім'я *Талеб*.

Транслітерують українською буквою *л*, яку в кінці слів та перед приголосними пом'якшують: *گیلان g'ilān* *Гілан*, жін. ім'я *غزال gazāl* *Газаль*, *الله لطف loṭf-ol-lah* *Лютфолла*.

Приголосний звук [x]

Це язичковий щілинний шумний глухий приголосний звук.

Він утворюється зближенням маленького язичка із задньою частиною спинки язика. Між ними утворюється щілина, крізь яку енергійно проривається повітряний струмінь. Перський звук [x] дуже відрізняється від відповідного українського, який утворюється внаслідок зближення задньої частини спинки язика з м'яким піднебінням. Під час вимовляння перського [x] повітря проходить крізь вужчу щілину, повітряний струмінь зумовлює дрижання вуули, що створює акустичне враження невеликої хрипкості, особливо помітної перед голосними. В абсолютному кінці слова наявне певне приглушення порівняно з початковою та серединною позиціями, пор. خوب *xub* добрий (пор. укр. *хуга, худнути*) та سوراخ *sulāx* дірка (пор. укр. *птах, удвох*). Перський звук [x] завжди звучить твердо, не пом'якшується навіть перед голосним [i]: خیز *xiz* *стрибок* (пор. укр. *хімія*).

На письмі звук [x] передають літерою خ *xe*: خسرو *xosrow* чол. ім'я Хосров.

Транслітерують українською буквою х: чол. ім'я *Хосров*.

Приголосні звуки [r], [ʃ], [r̥] та [τ]

Приголосний звук [r] – передньоязиково-альвеолярний дрижачий сонорний.

Під час його артикуляції, як і в українській мові, кінчик язика вібрує та торкається задньої частини альвеол верхніх зубів: فرمان *farmān* наказ, مردم *mardom* люди. Порівняно з носовими сонорними [m], [n] звук [r] менш дзвінкий.

У перській мові існують ще такі звуки:

- зімкнений приголосний звук [ʃ], який твориться не дрижанням, а одним зімкненням кінчика язика з верхніми яснами. Він з'являється між двома голосними, крім [i]: باران *bāfān* дощ, درخت *defaxt* дерево;

- щілинний приголосний звук [r̥], під час творення якого кінчик язика не торкається верхніх ясен, а розташований на певній відстані від них, внаслідок чого утворюється щілина. Він з'являється в кінці слова, після приголосних (після глухих приголосних трохи оглушений) і голосних переднього ряду: صفر *sefr̥* нуль, نشر *našr̥* видання, پیر *pir̥* старий (пор. укр. *маршрут, фраза; вепр, светр*);

- приголосний звук [τ] твориться як голосний: кінчик язика розташований на такій відстані від верхніх ясен, щоб повітря могло проходити вільно і без щілин. Він з'являється на початку слова: راز *tāz* *таємниця*, ریش *tīš* *борода*; після голосного [i]: بیرون *bitun* *зовні*, ایران *itān* *Іран*; у середині слова перед приголосним та після нього: إجراء *'ejtā* *виконання, здійснення*, مصرف *mastaf* *витрати*, ارضاء *'etzā* *задоволення*.

На письмі звуки [r], [ʃ], [r'] та [τ] передають літерою ر *re*: خسرو *xosrow* *чол. ім'я Хосров*, آذرخش *āzaxš* *чол. ім'я Азарахи*, زیور *zivaʔ* *жін. ім'я Зівар*, ایران *itān* *Іран*.

Транслітерують українською буквою *p*: *чол. ім'я Хосров*.

Транслітерація українських звуків та літер перською мовою

Український звук [i] перською транслітерують поєднанням літер ا *alef* та ی *yā* на початку слова ایزمایل *Izma'il* та літерою ی *yā* в решті позицій: ویکتور *Viktor*.

Звук [y] – поєднанням літер ا *alef* та و *vāv* на початку слова: اومان *Umanʔ* та و *vāv* в решті позицій: سومى *Sumi*.

Звук [e] – голосівкою 'zip' ○ : دونتسک *Донецьк*, перед іншим голосним використовують гемзу з голосівкою 'zip' : لئونید *Леонід*. У кінці слова – літеру ه *hā-ye havvaz*, (*ha-німе*): ریونه *Rivne*.

Звук [u] – літерою ی *yā* або голосівкою 'zip' ○ : ژیتومیر *Житомир*.

Звук [o] – на початку слова голосівкою 'niš' ◌ : اله *Ольга*. У решті позицій використовують літеру و *vāv*: لئونید *Леонід*, دونتسک *Донецьк*.

Звук [a] – літерою ا *alef*: ادسا *Одеса*. На початку слова його доцільно транслітерувати буквою ا *alef bā madde*: أنا *Анна*.

Звуки [d] та [d'] – літерою د *dāl*: دونتسک *Донецьк*, بردیانسک *Бердянськ*. [m] і [m'] – буквою ت *te*: ویکتور *Віктор*, پرییات *Прип'ять*.

Звуки [n] і [b] – літерами پ *pe* та ب *be*, відповідно: Євпаторія *Євпаторія*, دویبه *Дуб'є*.

Звуки [k] і [r] – літерами ک *k'āf* та گ *g'āf*, відповідно: ویکтور *Віктор*, "گرینجولی" *"Грінджолі"*.

Звуки [dʒ] і [tʃ] – літерами ج *jim* та چ *če*, відповідно: "گرینجولی" *"Грінджолі"*, یوشچенکو *Ющенко*.

Українські африкати, яких немає в перській мові, – [ц] та [ц'] перською транслітерують як *بيلا تيسركوا*: تس *Біла Церква*, *دونتسک* *Донецьк*; [дз] та [дз'] – як *دزوينکا*: دز *Дзвінка*, *دزيوپينا*: دز *Дзюпіна*.

Звук [м] – літерою *م* *mit*: *سومي* *Суми*.

Звуки [н] та [н'] – літерою *ن* *nin*: *دونتسک* *Донецьк*, *لئونيد*: *Leonid*.

Звуки [ф] і [в] – літерами *ف* *fe* та *و* *vāv*, відповідно: *فاستيو* *Фастів*. Не слід транслітерувати звук [в] у кінці слова так, як у російських словах – буквою *ف* *fe*; *ساراتوف*: *Saratov*, оскільки в українській мові, на відміну від російської, дзвінкий [в] в кінці слова не оглушений.

Українські звуки [с] і [з], а також м'які [с'] і [з'] перською транслітерують літерами *س* *sin* та *z* *ze*, відповідно: *سومي* *Суми*, *السكو* *Олесько*, *ايزمايل* *Ізмаїл*, *كوزموك* *Кузьмук*.

Звуки [ш] і [жс] – літерами *ش* *šin* та *ژ* *že*, відповідно: *هوريشنيه* *Горішнє*, *ژيتومر* *Житомир*.

Звук [з] – літерою *ه* *hā-ye havvaz*: *الها* *Ольга*. Недоцільно транслітерувати [з] літерою *گ* *g'af*, як у російській мові, оскільки вона передає звук [г].

Український звук [й] перською транслітерують літерою *ی* *yā*: *آندريی* *Андрій*.

Звуки [л] та [л'] – літерою *ل* *lām*: *يالتا* *Ялта*, *الها* *Ольга*.

Звук [х] – літерою *خ* *xe*: *خرسون* *Херсон*.

Звуки [р] і [р'] – літерою *ر* *re*: *ويكتور* *Віктор*, *ريونه* *Рівне*.

Українську літеру *ь* перською мовою не транслітерують: *دونتسک* *Донецьк*.

Літери *я*, *ю*, *є*, *ї*, які використовують для позначення двох звуків, передають літерою *ی* *yā* для позначення звука [й] та відповідною літерою для позначення голосного (крім *і* (бо для звуків [й] та [і] використовують одну літеру *ی* *yā*) та після звука [і]): *يالتا* *Ялта*, *يوشچنكو* *Ющенко*, *يوپاتوريا* *Євпаторія*, *ايزمايل* *Ізмаїл*. Літеру *є* в кінці слова транслітерують поєднанням літер *ی* *yā* та *ه* *hā-ye havvaz*, (*hā-nīme*): *دوبيه* *Дуб'є*, *هوريشنيه* *Горішнє*.

Українську літеру *ц*, яка позначає два звуки, перською транслітерують так, як поєднання двох звуків: *يوشچنكو* *Ющенко*.

Для транслітерування українських слів, коли є **поряд два голосні звуки**, використовують перський орфографічний знак *ء* *гамза*: *لئونيد*: *Leonid*.

Особливості змін звуків у процесі мовлення

Звукові зміни в перській мові порівняно з українською мають такі особливості.

1. Для української мови характерне одзвінчування глухих приголосних перед дзвінкими, а перській таке одзвінчування не притаманне (пор. вимову глухих приголосних: *підтерти* – اجتماعى *ejtema* і суспільний; вокзал – افزودن *afzudan* збільшувати; پاسبان *pāsban* охоронець – кісьба (косовиця)).

2. Оглушування дзвінких приголосних перед глухими та в кінці слів українській мові не властиве. У перській простежуємо майже повне оглушення дзвінких перед глухими. В кінці слова дзвінкий приголосний або зберігає дзвінкість (якщо кінцевий приголосний подвоюється: رَدّ *radd* – *rad* відсіч), або частково оглушується (як у словах ميز *miz* сміл, رگ *rag* судина), або цілком втрачає дзвінкість після глухого приголосного (як у слові اسب *asb* – *asp* кінь).

3. Перська мова не знає поєднання двох чи більше приголосних на початку слова. У запозичених словах з двома приголосними між або перед ними з'являється протетичний голосний [e]: اسپوتنیک *esputnik* супутник, استراتژی *estrāteži* стратегія, استاندارد *estāndār* стандарт. Іноді трапляється епентетичний [e] чи [o] (напр.: پلاستیک *pelāstik* пластичний, пластмаса, پروژه *porože* проект), а також [e] або [a] (فراک *ferāk* і *farāk* фрак, کلاسور *kelāsor* і *kalāsor* папка для паперів, клясер). Це, відповідно, відображається і на транслітерації українських слів: استریی *Стрій*, کشانووسکی *Киановський*.

4. Для перської мови також не характерне поєднання трьох приголосних у середині складу, вони можуть бути лише у європеїзмах: تمبر *tambr* марка, سپتامبر *septāmb* вересень.

5. Перській мові притаманна кількісна (довготна) дедукція голосного, що стоїть у слабкій позиції.

6. У перському складі провідну роль відіграє голосний, тому, на відміну від українського складу, перський приголосний акомодує голосному і його звучання визначене фонетичною природою голосного.

7. Перські звуки, на відміну від українських, не чергуються з іншими і, за небагатьма винятками, зберігають якість.

8. На характер вимови подовжених приголосних впливає позиція у слові, походження слова та його словотвірна структура:

а) у словах арабського походження подовження трапляється у середині та в кінці слів: усередині слів подовжений приголосний вимовляють довго та напружено: حمام *hammāt* ванна, سقا *saqqā* водовоз, водоноша, جلاّد *jallād* кат. Подовження приголосного стає особливо помітним у тих випадках, коли воно має фонематичне значення та допомагає розрізняти омографи: пор. بنا *bannā* будівельник та بنا *banā* будівля. Кількість слів іранського походження з подовженими приголосними у середині невелика, їх вимовляють так само, як і слова арабського походження, з певним напруженням: خرم *xorram* свіжий, بچه *bačče* дитина. У кінці слів подовжений приголосний вимовляють як неподовжений: سد *sad(d)* дамба, бар'єр, переїзкода, دال *dāl(l)* що доводить, вказує. Але як тільки подовжений приголосний потрапляє в інтервокальне положення, наприклад, у разі додавання ізафетного показника, другий приголосний відновлюється: пор. رد *rad(d)* відхилення, але ردد *radd-e pišnehād* відхилення пропозиції;

б) у словах іранського походження та складних словах подовження виникає у тих випадках, коли на стиках морфем з'являються однакові приголосні. Тоді кожен приголосний вимовляють окремо, напр.: شب بوی *šabbuy* левкої, پاک کن *pāk'kon* губка, ساززن *sāzzan* музикант;

в) у словах іранського походження та в іншомовних словах у разі приєднання до них службових морфем (наприклад, універсального показника множини ها *-hā*, показників ступенів порівняння), що починаються з такого самого приголосного, на який закінчується слово, простежується окрема вимова приголосних: روباه *tubāhhā* лисиці, سلاح *selāhhā* зброя (мн.), سخت ترین *saxttarin* найважчий.

9. Аналіз морфологічних явищ перської мови засвідчив, що головне у них – виникнення епентез під час утворення різних морфологічних форм, ізафетних конструкцій, словотвірних дериватів на стиках морфем як у кінці, так і на початку та в середині слова. Епентези звичайно виникають на інтервокальних стиках морфем, утворюють єдиний склад з наступним голосним і стають невід'ємною частиною наступної морфемі. Вони бувають такими:

а) Епентеза ی *[y]* набула найбільшого поширення. Вона звичайно трапляється на стиках кореневих морфем з граматичними і словотвірними морфемами. Умовою її появи є інтервокальний стик, також виникає у тих випадках, коли об'єднують морфемі, перша з

яких закінчується, а друга починається з голосної фонемі. На стику між двома морфемами йот приєднується до наступної морфемі, утворюючи з нею один склад, і перетворює початковий голосний морфемі в йотований. Епентеза *ی* [y] виникає в таких випадках:

- у дієвідмінюваних формах дієслова в разі приєднування особових закінчень до основ теперішнього часу у теперішньо-майбутньому часі (گو می گویم *tiguayat* я кажу (осн. теп. ч. گو *gu* дієсл. گفتن *goftan* говорити), می گشاید *tigošā-yad* він/вона відкриває (осн. теп. ч. گشا *gošā* дієсл. گشودن *gošudan* відкривати)), у формах теперішнього часу умовного способу дії (аориста) (که بیایی... ...ک'e-biyā-yi *щоб ти прийшов* (осн. теп. ч. آ *ā* дієсл. آمدن *āmadan* приходити)) та наказового способу (другої особи множини) (بگوئید *begu-yid* кажіть, говоріть, بگوئید *begošā-yid* відкривайте);
- у разі приєднування префікса *be-* до дієслівних основ теперішнього часу, які починаються з голосних звуків – нестійких [a], [o] та стійкого [ā]. Так утворюють форми аориста і наказового способу: بیایم *biyāyat*? *мені приходити?*, می تواند بیاندازد *mitavānad biyandāzad* він може кинути (осн. теп. ч. انداز *andāz* дієсл. انداختن *andāxtan* кидати), بیاندازید *biyandāzid* киньте, باید بیافتد *bāyad biyoftad* повинен впасти (осн. теп. ч. افت *oft* дієсл. افتادن *oftādan* падати);
- під час приєднування заперечної частки до дієслівних основ теперішнього та минулого часу, які починаються з голосних звуків: نیامد *payāmad* не прийшов, می توانیم نیاییم *mitavānim payāyit* ми можемо не приходити, نیاورد *payāvvard* він не приніс, نیاورید *payāvarid* не принесьте, نیانداختم *payandāxtam* я не кинув, نیانداز *payandāz* не кидай, نیافتاد *payoftād* не впав, نیافتی *payofti* дивись не впади;
- в ізафетних словосполученнях у разі приєднування ізафетного показника *-e* до слів, що закінчуються на голосний звук: آشنای من *āšnā-ye man* мій знайомий, دفترهای دانش آموز *daftarhā-ye dānešāmtuz* зошити учня, دانه ی گندم *dāne-ye g'andom* зерно пшениці, پدر خانه ی پدر *xāne-ye pedar* будинок батька, آرزوی دیدار *ārzu-ye didār* бажання зустрітись, دانشجوی خوب *dānešju-ye xub* хороший студент, سینی قشنگ *sini-ye qašang* гарна таця (піднос). В ізафетних словосполученнях після слів, що

закінчуються на дифтонг [ey], цей дифтонг розпадається і сонорний приєднується до ізафетного показника -e, утворюючи з ним один склад: گلگون می te-ye golgon *рожеве вино*, در دا' re-ye u *услід за ним*, طی دو روز te-ye do tuz *упродовж двох днів*;

- у разі творення форм множини за допомогою суфікса ان -ān (звичайно в імен істот), якщо слово закінчується на стійкий голосний: دانایان dānāyān *знавці, мудреці*, آشنایان āšnāyān *знайомі*, دانشجویان dānešjuyān *студенти*, سلجوقیان saljuqhiyān *Сельджуки (династія)*;
- під час творення форм дієприкметників теперішнього часу за допомогою суфіксів نده -ande, ان -ān, ا -ā, якщо осн. теп. ч. дієслова закінчується на стійкі голосні [-ā], [-u]: آزماینده āzmayānde *хто випробовує* (осн. теп. ч. آزما āzma дієсл. آزمودن āzmadan *випробовувати*), بویان buyān *хто нюхає* (осн. теп. ч. بو bu дієсл. بوییدن buyidan *нюхати*), جویا juyā *хто шукає* (осн. теп. ч. جو ju дієсл. جستن jostan *шукати*);
- у разі додавання артикля до іменників, що закінчуються на стійкі голосні [ā], [u]: دانشجویی dānešjuyi *якийсь студент*, بنایی banāyi *якась будівля*, ...دانیی که... dānāyi-ke... *мудрець, що...*, ...آرزیی که... ārziyi-ke... *бажання, яке...*;
- під час приєднування до іменників та прикметників, які закінчуються на стійкі голосні [ā], [u], словотвірних суфіксів, виражених стійким голосним [i]. Зовні єдиний за фонетичною формою суфікс ی -i насправді становить два різні за походженням суфікси. Один із них слугує для творення іменників: مصدری یای yā-ye *masdari*, інший – для творення прикметників: نسبی یای nesbi: آشنایی āšnāyi *знайомство* (آشنا āšnā *знайомий*), بازجویی bāzjuyi *слідство* (بازجو bāzju *слідчий*), دوائی davāyi *лікарський* (دوا davā *ліки*), اینجایی injāyi *тутешній, місцевий* (اینجا injā *тут*);
- у разі творення іменників за допомогою суфікса ش -eš, який додають до осн. теп. ч. дієслів, що закінчуються на стійкі голосні [ā], [u]: آزمایش āzmayēš *випробування* (осн. теп. ч. آزما āzma дієсл. آزمودن āzmadan *випробовувати*), گویش guyeš *говірка, діалект* (осн. теп. ч. گو gu дієсл. گفتن goftan *говорити*);

- під час творення прислівників-прикметників за допомогою суфікса *-āne*: *جنگجویانه jaṅg'juyāne* *войовничо, войовничий*, *صلحجویانه solhjuyāne* *миролюбно, миролюбний*, *عامیانه āmiyāne* *розмовний, по-розмовному, звичайно*;

б) епентеза *گ g* виникає:

- у сталих випадках під час приєднання суфікса множини *ان -ān* до іменників істот, які закінчуються на голосний *ه [-e]* (*hā-німе*): *گرسنه gorosne* *голодний* – *گرسنگان gorosnegān* *голодні люди, голодуючі*, *کشته košte* *убитий* – *کشتهگان koštegān* *убиті*, *نویسنده nevisande* *письменник* – *نویسندگان nevisandegān* *письменники*;

- у випадку утворення іменників та прикметників за допомогою деривативних суфіксів *ی مصدری yā-ye masdari* та *یای نسبی yā-ye nesbi*), якщо слово, до якого їх додають, закінчується на голосний *ه [-e]* (*hā-німе*): *نماینده nemāyande* *представник* – *نمایندگان nemāyandeg'ī* *представництво*, *آماده āmāde* *готовий* – *آمادگی āmādeg'ī* *готовність*, *نویسنده nevisande* *письменник* – *نویسندگان nevisandeg'ī* *письменництво, фах письменника*, *خانه xāne* *дім* – *خانگی xāneg'ī* *домашній*;

- у разі додавання словотвірного суфікса *-āne* після основ, що закінчуються на *[-e]*: *بچه bačče* *дитина* – *بچهگانه baččegāne* *дитячий*, *مژده možde* *хороша звістка* – *مژدهگانه moždegāne* *винагорода за хорошу звістку*;

в) африката *ج j* як епентеза використовується лише для утворення форм множини за допомогою суфікса *ات -āt*. Суфікс множини з додаванням *ج j* з'являється у тих випадках, коли слово має в кінці голосний *ه [-e]* (*hā-німе*). Найчастіше це слова іранського походження: *میوه tīve* *плід* – *میوهات tīvejāt* *плоди, фрукти*, *نوشته nevešte* *лист, записка* – *نوشتجات neveštejāt* *листи, записки*. Можливе також уживання епентези *ج j* після стійкого голосного *ی -i*: *سبزی sabzi* *зелень* – *سبزیجات sabzijāt* *овочі, зелень*;

г) епентеза *v* з'являється між кінцевим голосним *[-o]* та суфіксом *ان -ān* у словах, що закінчуються на стійкий *و [-u]* під час утворення форм множини за допомогою цього суфікса, тоді відбувається зміна стійкого голосного основи *[-u]* на нестійкий голосний *[-o]*: *ابرو abru* *брова* – *ابروان abrovān* *брови*, *بانو bānu* *пані* – *بانوان bānovān* *пані*.

Наголос

Перський словесний наголос тонічний (частота основного тону завжди вища в наголошеному складі, ніж у ненаголошеному), тоді як український – динамічний (виділення одного зі складів відбувається за допомогою посилення м'язового напруження, силою видиху), однак містить у собі й часокількісний елемент, оскільки наголошений голосний порівняно з ненаголошеним триваліший. Динамічний наголос в українській мові порівняно слабкий, видихова енергія більш-менш рівномірно розподілена між складами в слові, тому наголошений склад не різко виділяється з-поміж інших.

Наголос перської мови зв'язаний, фіксований – падає на останній склад (окрім дієвідмінюваних форм дієслова): کتاب *ketâb* книга, خانه *xâné dim*, زیبا *zibâ* гарний та ін. З цього правила лише зрідка бувають винятки. Фіксованість наголосу в перській мові можна спостерігати на дво- і трискладових словах: دختر *doxtâr* дівчина, پروانه *parvâné* метелик, کارمند *kârtmând* співробітник, سیاه *siyâh* чорний, گفتن *goftân* говорити, نوزده *nuzdâh* дев'ятнадцять, آنها *ânhâ* вони. Загальній закономірності постановки наголосу на останній склад підлягають і всі запозичені слова: قاعده *qâedé* правило, قاضی *qâzî* суддя, دارالفنون *dârolfonún* університет, بين الملل *beynolmelâl* міжнародний, فوق الذكر *fowqozzékr* вищезгаданий, ماجرا *mâjarâ* випадок, авантюра (досл. *те, що відбулося*), لايعلم *lâya'lâm* дурний (досл. *не знає*), رسمًا *tasmân* офіційно, احتراماً *ehtesâmân* з повагою, فوتوكوپى *fotokopî* фотокопія, كامپيوتر *kâmpyutér* комп'ютер, مينيبيوس *minibûs* мікроавтобус. У невеликій кількості слів наголос падає не на останній склад: آیا *âyâ* чи, хіба, بلى *bâli* так, بلکه *bâlk'e* але, навіть, حتى *hâtâ* навіть, مگر *mâg'ar* хіба, чи, ولی *vâli* проте, але, چرا؟ *čelâ* чому?, بعضى *bâ'zî*, برخى *bâtxî* деякі, декомпі, خيلى *xéyli* дуже, багато, يعنى *yâ'ni* тобто. В українській мові наголос, навпаки, вільний, різномісний (пор. *думати, носити, віднести*). Наголошеними і ненаголошеними під час словотворення і формотворення можуть бути всі частини слова.

Чітка фіксованість наголосу в перському слові слугує важливим критерієм для визначення меж слова, для розмежування складного слова, синтаксичного словосполучення та фразеологізму, проте не може бути засобом розрізнення граматичних форм (наприклад, суфікси множини наголошують: دختران *doxtalân* дівчата, مشكلات *mošk'elât* труднощі, а артикль *ی* -*i* (показник категорії

виділеності, неозначеності) не наголошують: *مردی به اتاق وارد شد* *márd-i be otáqh vâšéd šod* *Якийсь мужчина зайшов до кімнати*). Наголос українського слова може бути єдиною диференційною ознакою: а) у разі розмежування лексичних значень фонемно тотожних слів (*замók – záмок, óрган – орган*); б) у випадку розмежування форм слів (*нанóсити – наносíти, засипáти – засíпати, обрízáти – обрízати, весnú – véснi*).

У перській мові не наголошують:

1) постфікс *این کتاب را خواندم* *in ketáb-tā xándam* *Я прочитав цю книгу*;

2) ізафетний показник *-e*, підсилювальні частки *هم -ham* *також, теж, і*, *که -ke ж, же*: *کتاب خوب* *k'etâb-e xúb* *хороша книга*, *من ... که گفتم هم* *mân-ham góftam-ke* *я також сказав, що...*, *من که گفتمش!* *mân-ke góftam-eš* *Я ж йому казав!*;

3) універсальний сполучник *که ke* та підрядний сполучник *چه* *če* *що*: *دهد: این کار را انجام ده* *mân bé ó góftam-ke bâýad in kât-tā anjâm déhad* *Я йому сказав, що треба цю роботу зробити*, *آنچه* *ân-če* *те, що*, *هرچه* *hâr-če* *все, що*;

4) єднальний сполучник *و va/-o*, що має одну графічну (*و*), дві фонетичні (*va* та *-o*), а також дві акцентологічні форми: *و va* може бути самостійним словом з окремим наголосом (*من و برادر* *mân vá balâdâr* *я і брат*), хоча в мовленнєвому потоці часто приєднується до наступного слова; *و -o* ніколи не має самостійного наголосу і приєднується до попереднього слова (*سعی و کوشش* *sá'y-o kušéš* *намагання, старання*, *سعدت و بدبختی* *saâdât-o badbaxti* *щастя і нещастя*).

5) видільний артикль *ی -i*: *تو آوردی که تو آوردی* *k'etâbi ke tó âvârdi* *книга, яку ти приніс*;

6) *ا alef*, який ставлять у кінці слова для вираження кличного відмінка: *حسنا* *hasânâ* *Гасане*, а також коли *الف ندا* *alef-e nedâ* (досл. *кличний алеф*) стає частиною слова, не виражаючи кличної форми імені та залишаючись ненаголошеним: *چه بسا!* *če básâ!* *як багато!*, *چه خوشا!* *če xóšâ!* *як добре!*;

7) займенникові енклітики, які виражають атрибутивні відношення та виконують функції суб'єктно-об'єктних членів речення: *خواهرم* *xāhâr-am* *моя сестра*, *دوست دارم* *dúst dâráam-at* *я тебе люблю*, *باورشان نمی کنم* *bāvâr-ešân némikonam* *я їм не вірю*.

Характеризуючи наголос перських дієслівних префіксів, треба зазначити відмінність слів-омографів, зумовлену наголосом. Наприклад, дієслівні форми й однокореневі іменники та прикметники різняться лише наголосом: пор. *بدهی bédehi dācu* і *بدهی bedehi борг, заборгованість*, *نترس náters* *не бііся* і *نترس natárs сміливий*, *نسوز násuz* *не гори* і *نسوز nasúz* *вогнетривкий*. Таких слів небагато. У них семантико-морфологічна відмінність створена наголосом.

Отже, в перській мові морфемний наголос певною мірою самостійний та незалежний від словесного. Він може падати на перший склад (*می روید mīravid* *ви йдете*), на серединний (*آمیدید āmādid* *ви прийшли*) і на останній (*پرده براندازی pardebarandāzi* *розголошення таємниць*), майже всюди виявляючи акцентологічні властивості в інтересах морфеми.

У сфері перського дієслівного формотворення простежується граматично і фонетично рухомий наголос:

– у дієслівних формах, що використовують префікси *می mī-* та *→ be-* (теперішньо-майбутній час, минулий тривалий час, теперішній час умовного способу дії – аорист, наказовий спосіб), основний наголос переносять на дієслівні префікси: *می گوید mīguyid* *ви кажете*, *می نویسم mīnevisam* *я пишу*, *باید بروم bāyad bēšavam* *я повинен піти*, *بخوانم? bēxānam? мені читати?*, *بنویسید bēnavisid* *пишіть!*, *بخوانید! bēxānid* *читайте!*;

– у заперечних формах дієслова в разі додавання заперечної частки *ن na-/ne-* до особової форми дієслова основний наголос переносять на частку: пор. *می خوانم mīxānam* *читаю* і *نمی خوانم nēmīxānam* *не читаю*;

– у складних дієсловах основний наголос падає на іменну частину: *ما مقاله ی جالبی را ترجمه می کنیم mā maqāle-ye jāleb-i-tā tarjomē mikonim* *Ми перекладаємо цікаву статтю*;

– у разі використання дієприкметників минулого часу від префіксальних та складних дієслів у їхній основній функції – утворенні аналітичних форм перського дієслова – найчастіше основний наголос падає на префікс та іменну частину: *بالفأتماده است bālfātmade-ast* *він піднявся, зійшов, з'явився, показався*, *وازده ایم vā-zade-im* *ми забракували*, *تقدیم شده است taqhdīm šode-ast* *було вручено*. У випадку ж перетворення цих дієприкметникових форм у прикметник відбувається злиття префіксів та іменних частин з дієприкметниками, а наголос переносять на останній склад слова: *بالفأتماده bālfātmadé* *що*

піднявся, зійшов, з'явився, وازده *vāzadé* бракований, забракований, تقديم شده *taqhdimšodé* вручений.

У мовленнєвому потоці наголос перської мови теж не завжди фіксований:

– у розповідному реченні дієслівний префікс *be-* (якщо він не пропущений) і заперечна частка *na-*, на відміну від дієслівного префікса *mi-*, який у фінітній формі складного дієслова повністю втрачає наголос, зберігають основний наголос на початку компонувального дієслова: ترجمه بکنید! *tarjomé békonid!* перекладіть!, ترجمه نکنید! *tarjomé nákonid!* не перекладайте!;

– у префіксальних дієсловах у складі речення наголос падає на префікс, частка *mi-* втрачає наголос: بر می گردم *bár-mig'ardam* я повертаюся, در می آوردم *dár-miāvard* він витягав. Проте частка *be-* зберігає наголос поряд із наголосом на префікс: در بیاورید! *dár-biāvarid!* витягніть!.

Список рекомендованої літератури

1. *Ганич Д.І., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
2. *Горпинич В.О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К., 1999.
3. *Еремина К.Н.* О передаче на русский язык некоторых топонимов Ирана // Исследования по восточным языкам / Ред. А.Г. Белова и Л.И. Шкарбан. – М., 1973. – С. 49–54.
4. *Еремина К.Н.* Некоторые вопросы фонетической передачи европейских лексических заимствований в современном персидском литературном языке // Там само. – С. 55–68.
5. *Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. – К., 1972.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990.
7. *Наджафов Г.Г.* Учебник персидского языка. – М., 2004.
8. *Овчинникова И.К.* Учебник персидского языка / Под общ. ред. проф. В.Б. Иванова. – М., 2002.
9. *Поляков К.И., Носырев А.А.* Учебник персидского языка. – М., 2000.
10. *Поляков К.И.* Персидская фонетика (опыт системного исследования). – М., 1988.
11. *Поляков К.И.* Самоучитель персидского языка. – М., 2002.
12. *Поляков К.И.* Сопоставительная акцентология персидского и русского языков. Фонетическая характеристика и место ударения в слове // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 114–124.
13. *Рубинчик Ю.А.* Грамматика современного персидского литературного языка. – М., 2001.
14. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – 5-те вид., стереотип. – К., 1996.
15. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1969.
16. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К., 2001.

17. Українська мова. Енциклопедія / За ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка та ін. – К., 2000.

۱۸. آموزش زبان فارسی (آزفا) / دکتر یدالله ثمره. – تهران، ۱۳۷۲.
۱۹. ثمره یدالله. آواشناسی زبان فارسی: آواها و ساخت آوایی هجا. – تهران، ۱۳۷۸.
۲۰. درس فارسی برای فارسی آموزان خارجی: دوره ی مقدماتی/ تألیف تقی پورنامداریان. – تهران، ۱۳۷۸.
۲۱. دوره ی آموزش زبان فارسی – جلد اول/ مهدی ضرغامیان. – تهران، ۱۳۷۷.
۲۲. فارسی عمومی ۱ "ساختارهای پایه"/ دکتر احمد صفار مقدم. – تهران، ۱۳۷۷.
۲۳. مقیمی محمد فلاحی. فرهنگ زبانشناسی و زبان آموزی. – تهران، ۱۳۷۶.

Персько-українська транслітерація

Перська літера	Назва літери	Звук, який вона позначає	Транслітерація українською
ا, آ	<i>alefbā madde, alef</i>	[ā]	a
ء	<i>hamza</i>	[ʾ]	–
آ	<i>zabar</i>	[a]	a
ا	<i>zir</i>	[e]	e
أ	<i>piš</i>	[o]	o
ب	<i>be</i>	[b]	б
پ	<i>pe</i>	[p]	p
ت	<i>te</i>	[t]	t
ث	<i>se</i>	[s]	c
ج	<i>jim</i>	[j]	дж
چ	<i>če</i>	[č]	ч
ح	<i>hā, hāy-e hotti</i>	[h]	z
خ	<i>xā</i>	[x]	x
د	<i>dāl</i>	[d]	ð
ذ	<i>zāl</i>	[z]	z
ر	<i>re, rā</i>	[r], [ʀ], [r̄], [ɾ]	p
ز	<i>ze</i>	[z]	z
ژ	<i>že</i>	[ž]	ж
س	<i>sin</i>	[s]	c
ش	<i>šin</i>	[š]	ш
ص	<i>sād</i>	[s]	c
ض	<i>zād</i>	[z]	z
ط	<i>tā, tā-ye moallef</i>	[t]	t
ظ	<i>zā, zā-ye moallef</i>	[z]	z
ع	<i>eyn</i>	[ʾ]	–
ق	<i>qayn</i>	[q], [qh]	ɾ
ف	<i>fe</i>	[f]	ф
ق	<i>qāf</i>	[q], [qh]	к
ك	<i>kāf</i>	[k], [kʾ]	к, ɾ
گ	<i>gāf</i>	[g], [gʾ]	ɾ
ل	<i>lām</i>	[l]	л, ль
م	<i>mim</i>	[m]	м
ن	<i>nun</i>	[n], [nʾ], [(n)]	н
و	<i>vāv</i>	[v], [w], [u], [ow]	в, у, оу
ه	<i>hā, hā-ye havvaz</i>	[e], [h]	е, z
ی	<i>yā</i>	[i], [ey], [y], [ā]	і, ей, й, а

Українсько-перська транслітерація

Українська літера	Назва літери	Звук, який вона позначає	Транслітерація перською
а	<i>a</i>	<i>[a]</i>	آ، ا
б	<i>be</i>	<i>[b]</i>	ب
в	<i>ve</i>	<i>[v]</i>	و
г	<i>ge</i>	<i>[g]</i>	ه
ґ	<i>ge</i>	<i>[g]</i>	گ
д	<i>de</i>	<i>[d], [d']</i>	د
е	<i>e</i>	<i>[e]</i>	ا، ه، ئه
є	<i>є</i>	<i>[ÿe]</i>	يه، يه
ж	<i>же</i>	<i>[j]</i>	ژ
з	<i>ze</i>	<i>[z], [z']</i>	ز
и	<i>i</i>	<i>[i]</i>	ا، ي
і	<i>i</i>	<i>[i]</i>	ي، اى
ї	<i>ї</i>	<i>[ÿi]</i>	ي
й	<i>й (йот)</i>	<i>[ÿ]</i>	ى
к	<i>ka</i>	<i>[k]</i>	ک
л	<i>el</i>	<i>[l], [l']</i>	ل
м	<i>em</i>	<i>[m]</i>	م
н	<i>en</i>	<i>[n], [n']</i>	ن
о	<i>o</i>	<i>[o]</i>	و، اُ
п	<i>pe</i>	<i>[p]</i>	پ
р	<i>ep</i>	<i>[p], [p']</i>	ر
с	<i>es</i>	<i>[s], [s']</i>	س
т	<i>te</i>	<i>[t], [t']</i>	ت
у	<i>u</i>	<i>[u]</i>	و، او
ф	<i>ef</i>	<i>[f]</i>	ف
х	<i>xa</i>	<i>[x]</i>	خ
ц	<i>ce</i>	<i>[tʃ], [tʃ']</i>	تس
ч	<i>че</i>	<i>[tʃ]</i>	چ
ш	<i>sha</i>	<i>[ʃ]</i>	ش
щ	<i>ща</i>	<i>[ʃtʃ]</i>	شچ
ь	<i>м'який знак</i>	–	–
ю	<i>ю</i>	<i>[ÿy]</i>	يو
я	<i>я</i>	<i>[ÿa]</i>	يا

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Словник фонетичних термінів.....	4
Особливості та вимова голосних звуків-монофтонгів.....	9
Голосний звук [i].....	10
Голосний звук [u].....	11
Голосний звук [ā].....	11
Голосний звук [e].....	12
Голосний звук [o].....	13
Голосний звук [a].....	14
Вимова голосних звуків-дифтонгів.....	15
Дифтонг [ey].....	16
Дифтонг [ow].....	16
Особливості та вимова приголосних звуків.....	17
Приголосні звуки [t] і [d].....	19
Приголосні звуки [p] і [b].....	20
Приголосні звуки [kʰ], [gʰ] та [k], [g].....	21
Приголосні звуки [q] та [qh].....	22
Приголосний звук [ʰ].....	24
Приголосні звуки [j] і [č].....	28
Приголосний звук [m].....	29
Приголосні звуки [n], [nʰ] та [(n)].....	29
Приголосні звуки [f], [v] та [w].....	30
Приголосні звуки [s], [z].....	31
Приголосні звуки [š] і [ž].....	31
Приголосний звук [h].....	32
Приголосний звук [y].....	33
Приголосний звук [l].....	33
Приголосний звук [x].....	34
Приголосні звуки [r], [l], [rʰ] та [ɾ].....	34
Транслітерація українських звуків та літер перською мовою.....	35
Особливості змін звуків у процесі мовлення.....	37
Наголос.....	42
Список рекомендованої літератури.....	46
Персько-українська транслітерація.....	48
Українсько-перська транслітерація.....	49